महाराष्ट्रातील शहरी स्थानिक संस्थांसाठी

कोविड-१९ च्या अनुषंगाने
प्रतिसाद व सज्जता, जोखीम आणि संसर्गाचे प्रतिबंध व नियंत्रण
तसेच
परिसर स्वच्छता आणि कचरा व्यवस्थापन

याविषयी

दूरस्थ प्रशिक्षण कार्यक्रम

स्वच्छ भारत
एक कदम स्वच्छता की ओर

Maharashtra Pollution Control Board
महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ

unicef | for every child

All India Institute of Local Self-Government

Centre for Sustainable Governance

RCUES Mumbai

कोविड-१९ च्या अनुषंगाने
प्रतिसाद व सज्जता, जोखीम आणि संसर्गाचे प्रतिबंध व नियंत्रण
तसेच
परिसर स्वच्छता आणि कचरा व्यवस्थापन

याविषयी दूरस्थ प्रशिक्षण कार्यक्रम

१. परिचय

प्रशिक्षणाचा उद्देश

प्रशिक्षणाच्या माध्यमातून प्रशिक्षणार्थींना खालील बाबी अवगत करून देणे:

- कोविड -१९ बाबत उपलब्ध अद्ययावत ज्ञान व आव्हानासंदर्भात व्यावहारिक निराकरण देणे
- पर्यावरणीय स्वच्छता, स्वच्छता (Hygiene), कचरा व्यवस्थापन आणि सार्वजनिक आरोग्य या संदर्भातील जोखीम आणि समुदायातील आव्हाने / गुंतागुंत लक्षात आणून देणे
- कचरा व्यवस्थापन आणि निर्जंतुकीकरण प्रक्रियेबाबत खबरदारी आणि प्रतिबंधात्मक उपायांविषयी जागरूकता निर्माण करणे
- झोपडपट्ट्या, दाट लोकवस्तीचे क्षेत्र आणि कंटेनमेंट झोनमधील पर्यावरणीय स्वच्छता आणि कचरा व्यवस्थापनात गुंतलेल्या फ्रंट लाइन कामगार आणि सेवा प्रदात्यांची आव्हाने समजून घेणे
- नियामक, नैतिक आणि अनिवार्य अहवाल व आवश्यकता समजून घेणे
- फ्रंट लाइन कामगार आणि सेवा प्रदात्यांसाठी वैयक्तिक संरक्षक उपकरणे समजून घेणे
- उपलब्ध असलेल्या चांगल्या पद्धती, तंत्रज्ञानाविषयी तसेच “DO’s and DON’Ts” (काय करावे आणि करू नये) याबाबत जागरूकता निर्माण करणे

प्रशिक्षण रूपरेषा

सत्र क्र.	सत्र विषय
१	परिचय
२	कोविड-१९ बद्दल सार्वजनिक आरोग्यासाठी शास्त्रीय माहिती
३	वॉश (WASH) – खबरदारी आणि प्रतिबंधात्मक उपाय
४	वॉश (WASH) – चांगली उदाहरणे
५	जैविक कचरा व्यवस्थापन
६	कोविड -१९ संदर्भातील अनिवार्य नियम, जीआर आणि मार्गदर्शक तत्त्वे तसेच कार्यालयीन अधिकृत संदर्भ / वेबसाइट
७	प्रशिक्षणाच्या पुढील अंमलबजावणीसाठी / टप्प्यासाठी कृती योजना
८	प्रशिक्षणानंतरचे मूल्यांकन
९	प्रश्नोत्तरे आणि चर्चा

कोविड-१९ च्या अनुषंगाने
प्रतिसाद व सज्जता, जोखीम आणि संसर्गाचे प्रतिबंध व नियंत्रण
तसेच
परिसर स्वच्छता आणि कचरा व्यवस्थापन

याविषयी दूरस्थ प्रशिक्षण कार्यक्रम

२. कोविड-१९ बद्दल सार्वजनिक आरोग्यासाठी शास्त्रीय माहिती

२.१. जागतिक परिस्थिती

कोविड-१९ काय आहे?

कोविड-१९ हा २०१९ मध्ये सापडलेल्या कोरोना विषाणूमुळे होणारा आजार आहे.

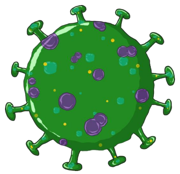

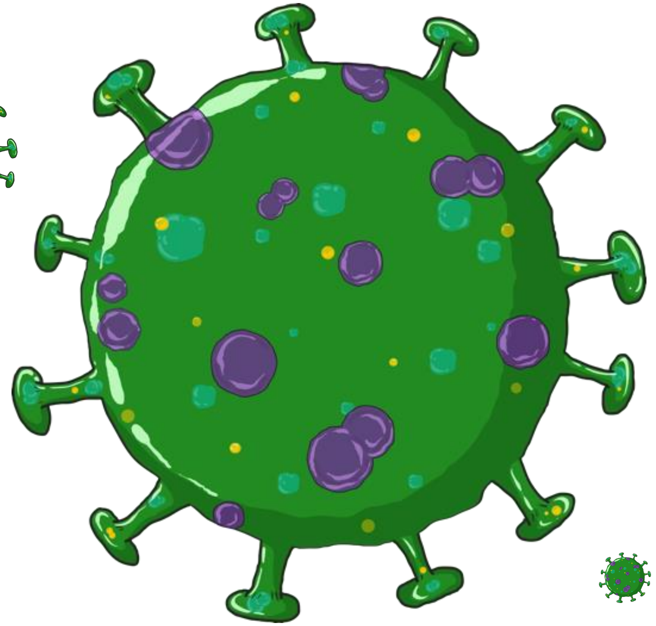

- तो सार्स-कोवि-२ (Severe Acute Respiratory Syndrome Coronavirus 2) नावाच्या कोरोना व्हायरसमुळे होतो
- सामान्यतः या रोगाची लक्षणे फ्लू सदृश आढळतात
- हा अत्यंत संक्रामक रोग आहे

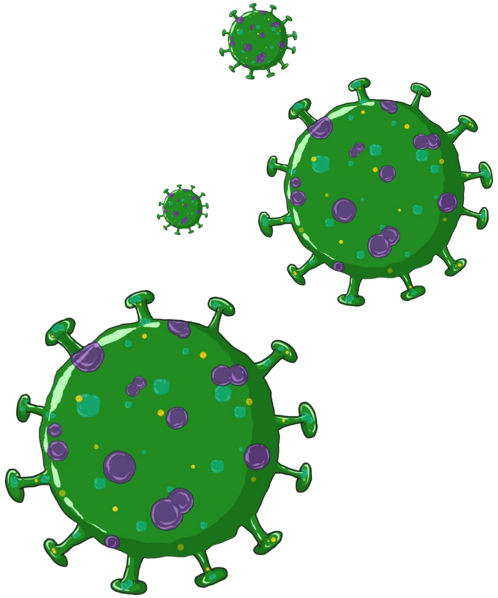

कोविड-१९ ची सामान्य लक्षणे कोणती?

खोकला, ताप व श्वासोच्छ्वास करताना त्रास होणे ही कोविड-१९ ची लक्षणे आहेत.

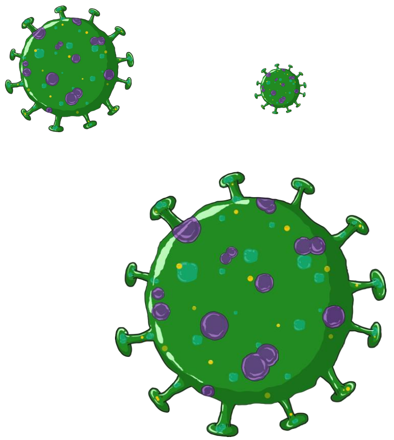

Source: MoHFW, GoI: https://www.mohfw.gov.in/pdf/2COVID19PPT_25MarchPPTWithAnimation.pdf

जागतिक स्थिती

सर्वप्रथम चीनच्या वुहान प्रांतात, मोठ्या प्रमाणात नोंदविलेला कोविड -१९, जगभरात वेगाने पसरला आहे

- १५ मे २०२० पर्यन्त जगात ४३,४७,९३५ लोकांना याची लागण झाली असून २,९७,२४१ लोकांचा मृत्यू झालेला आहे[1]
- भारतात ८५,९४० लोकांना लागण झाली असून २७५२ लोकांचे मृत्यू १६ मे २०२० पर्यन्त नोंदवले गेले आहेत[2]

- महाराष्ट्रात २९,१०० लोकांना लागण झाली असून १,०६८ लोकांचा मृत्यू झाला आहे[2]
- मुंबई महानगरपालिकेच्या क्षेत्रात १६,७३८ लोकांना लागण झाली असून ६२१ लोकांचा मृत्यू १४ मे २०२० पर्यन्त नोंदवला गेला आहे[3]

1: Source: WHO: https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019
2: Source: MoHFW, GoI: https://www.mohfw.gov.in/#
3: Source: PHD, GoM: https://arogya.maharashtra.gov.in/1175/Novel--Corona-Virus

२.२. रोगाबद्दल शास्त्रीय माहिती

कोरोना विषाणू – प्रसार

- **संक्रमित थेंब**

  >5µm, प्रवास < 1मिटर

- **थेंबाचा फवारा**
  - **<5µm, प्रवास>1मिटर**
- **संपर्क**
  - **हात, पृष्ठभाग**

शरीराबाहेर विषाणू जिवंत राहण्याचा काळ:

- १-२ दिवस छिद्र नसलेला पृष्ठभाग
- ८-१२ तास सछिद्र पृष्ठभाग
- सध्या तरी याबाबत अजून पूर्ण माहिती उपलब्ध नाही

उष्मायन कालावधी:

सद्य स्थितीत SARS-CoV-2 या विषाणूचा प्रत्यक्ष शरीरात उष्मायनाचा कालावधी २ ते १४ दिवसांचा आहे

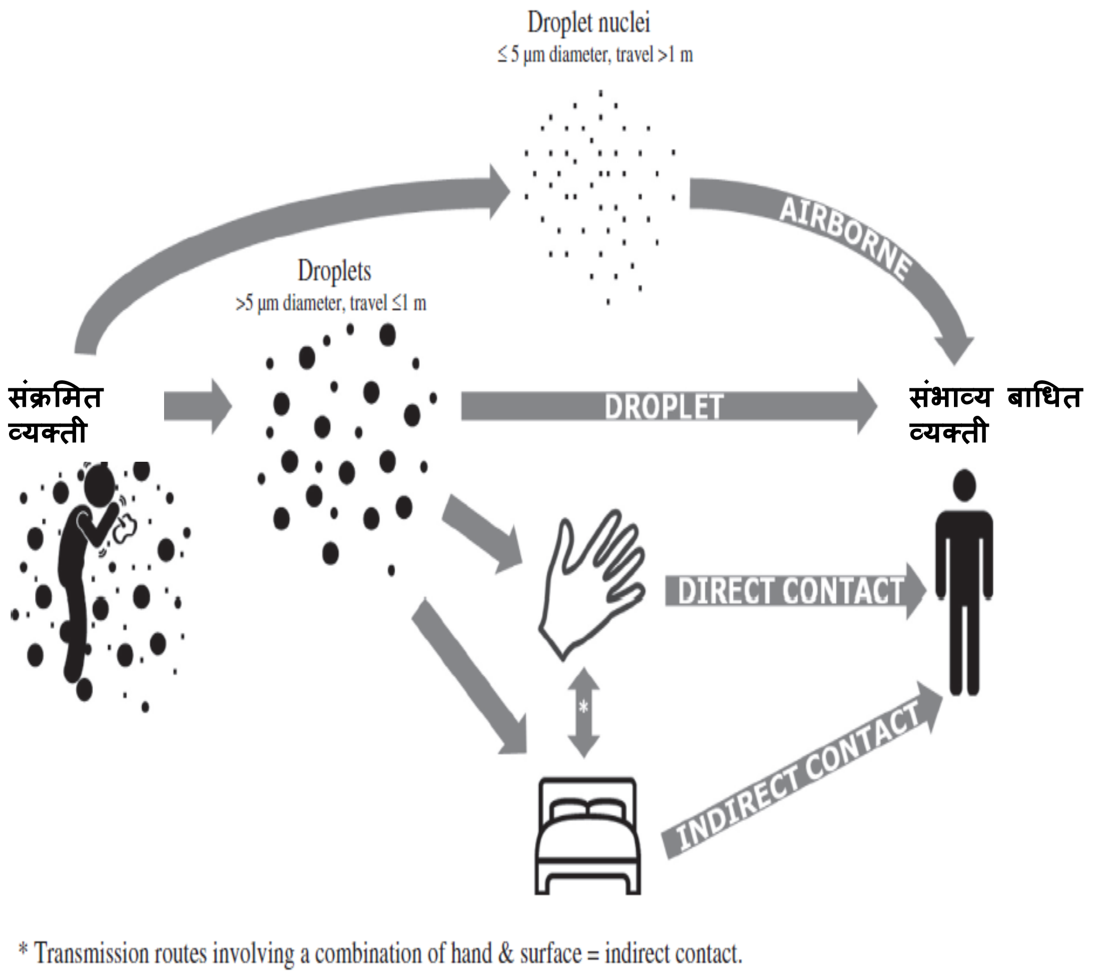

Figure 1. Transmission routes: droplet, airborne, direct contact, and indirect contact. (Indirect contact: routes involving a combination of hand and surface.) Definitions of 'droplet' and 'droplet nuclei' are from Atkinson *et al.*[5]

Source: Presentation on COVID-19 by Dr Vivek R Pardeshi, Surveillance Medical Officer, WHO India

रोगाची तीव्रता आणि प्रसार वेग

रोग शास्त्र – आजाराची तीव्रता (n=72,314)

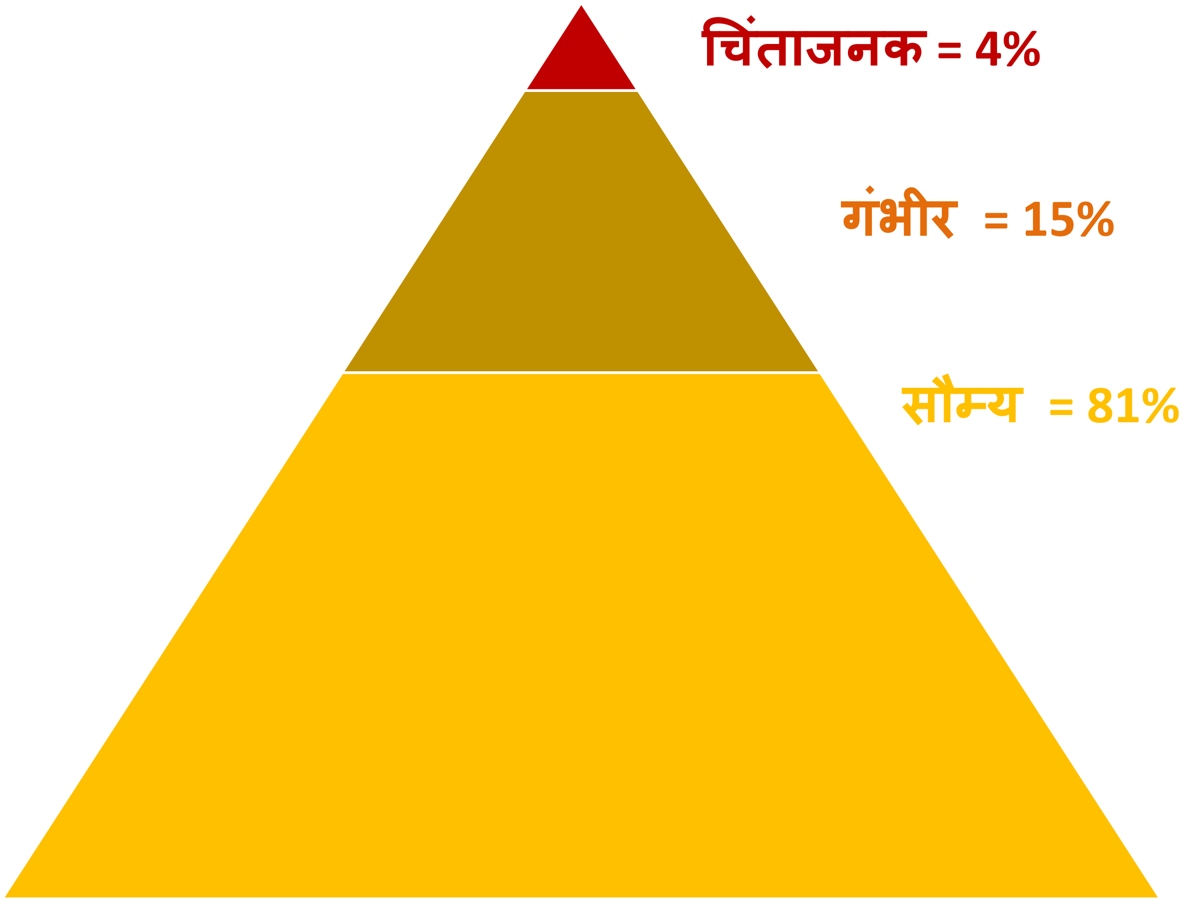

Source: China CDC Weekly Vol2 (8)

रोग प्रसाराचा आकृतीबंध

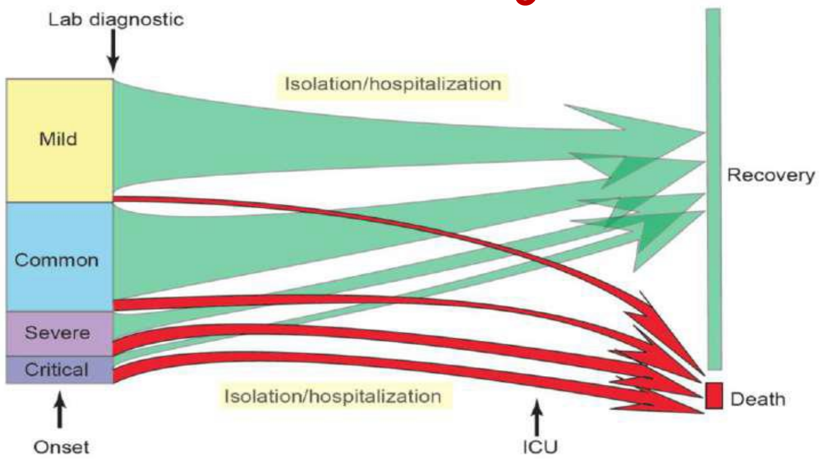

भौमितीक प्रसार / प्रगती

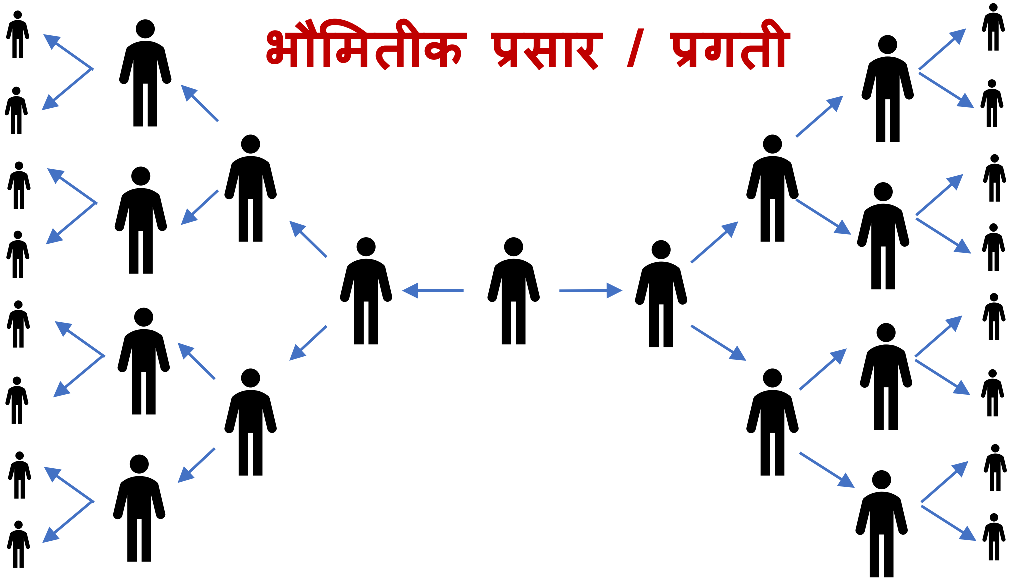

Source: Report of WHO China Joint Mission, February 2020

रोगप्रसाराचे मार्ग

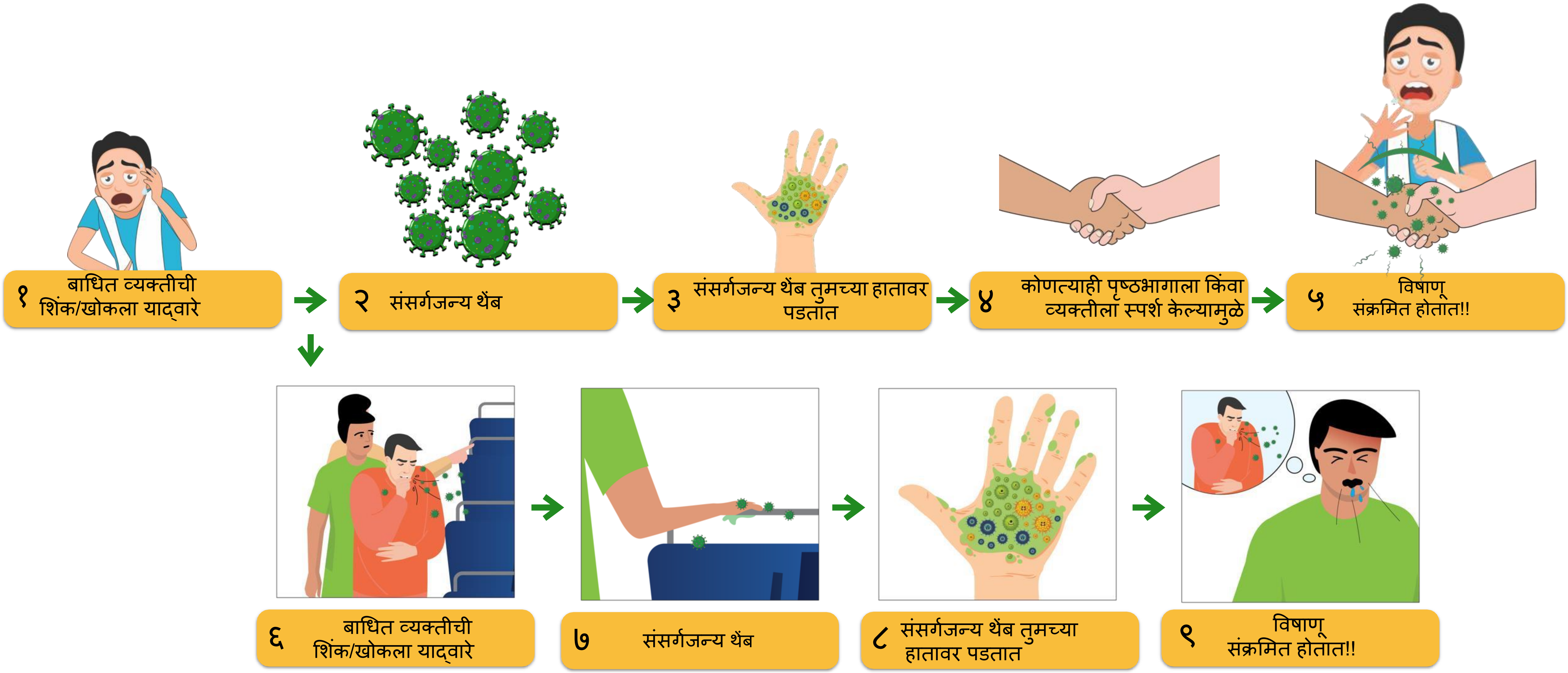

Source: MoHFW, GoI: https://www.mohfw.gov.in/pdf/2COVID19PPT_25MarchPPTWithAnimation.pdf

२.३. प्रतिबंध आणि नियंत्रण –अलगीकरण आणि कंटेनमेंट झोन

संपर्काचे प्रकार

अधिक धोका

१. **रुग्णाच्या शरीरातील स्त्रावांना स्पर्श करणे** (श्वसनमार्गातील स्त्राव, रक्त, वांती, लाळ, लघवी, विष्ठा)

२. **रुग्णाच्या थेट शारीरिक संपर्कात** येणे, **हस्तांदोलन** करणे, **मिठी मारणे किंवा शुश्रूषा करणे**

३. रुग्णाच्या चादरी, कपडे वा भांड्यांना **स्पर्श करणे वा धुणे**

४. रुग्णाबरोबर **एकाच घरात राहणे**

५. **बाधित व्यक्तीच्या जवळ** असणे (१ मीटरपेक्षा कमी अंतर)

६. वाहतुकीच्या साधनामध्ये **६ तासांहून अधिक काळ** आजाराची लक्षणे असलेली व्यक्तीच्या, जी नंतर **COVID-19 ने बाधित** असल्याचे निदान होते, **त्याच्याजवळ (१ मीटरपेक्षा कमी अंतर) असलेला प्रवासी**

कमी धोका

१. **एका ठिकाणी सान्निध्यात** असणे (शाळेत एकाच वर्गात/एकाच खोलीत काम करणे/तत्सम आणि कोविड-१९ ने बाधित वा संशयित नसलेल्या व्यक्तीच्या संपर्कात येणे).

२. **एकाच वातावरणात** प्रवास करणे (बस/ट्रेन/विमान/वाहतकीचे कोणतेही साधन) परंतु **संसर्गाचा धोका नसणे**.

संपर्क

अलगीकरण

कंटेनमेंट झोन

रेड (हॉटस्पॉट्स) ग्रीन आणि ऑरेंज झोन्स

Source: Presentation on COVID-19 by Dr Vivek R Pardeshi, Surveillance Medical Officer, WHO India

अलगीकरण – समुदाय आणि घर

अलगीकरण काय आहे?

१. **आजारी नसलेल्या**, परंतु जे **संसर्ग झालेल्या व्यक्तींच्या संपर्कात आले** आहेत अशा व्यक्तींना **अलग करणे** आणि त्यांच्या **हालचाली प्रतिबंधित करणे**

२. मोठ्या सार्वजनिक संमेलनास/कार्यक्रमास गेलेल्या व्यक्तींचे गट

३. लोकांना सहसा त्यांच्या **घरात अलग ठेवतात** परंतु ते **समुदाय आधारित सुविधांमध्ये** देखील अलग राहू शकतात

४. कठोर अंमलबजावणीसह **प्रतिबंध करण्यासाठी** स्थानिक किंवा समुदायाच्या **परिसरामध्ये** आणि त्या ठिकाणी जाणाऱ्या **रस्त्यांच्या सीमा बंद** करणे

अलगीकरण का?

1. अलगीकरणामुळे कोविड-१९ च्या रोग्यापासुन समुदायामध्ये रोगाचा प्रसार कमी/प्रतिबंधित होतो

अलगीकरणामधील खबरदारी

१. संपर्कात आलेल्या **व्यक्तींचे निरीक्षण**

1. **कोविड -१९ च्या संभाव्य रुग्णाच्या** संपर्कात आलेल्यां इतर व्यक्तींचे **ताबडतोब अलगीकरण**

१४

कोविड-१९ साठी अलगीकरणाचा कालावधी संपर्कात आल्यापासुन १४ दिवसांचा आहे

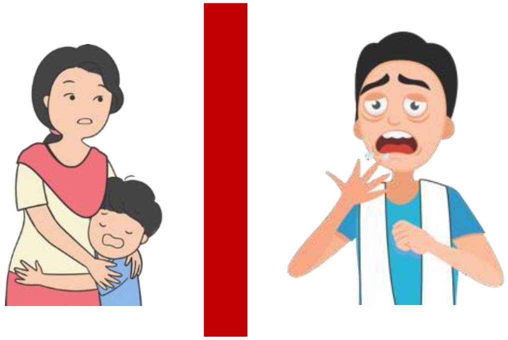

Source: Inputs by Dr Sanjay Pattiwar, Former Health Officer, NMMC

घरच्या घरी विलगीकरण : संभाव्य बाधित व्यक्तीचे सुरक्षित वास्तव्य

कोविड-१९च्या संभाव्य बाधित व्यक्तीच्या हालचालींवर प्रतिबंध

१. अंतर राखा

- तुमच्या घरातील हवेशीर असलेल्या विशिष्ट खोलीत आणि कुटुंबातील इतर लोकांनापासून दूर राहा. मर्यादित हालचाल ठेवा.
- उपलब्ध असल्यास स्वतंत्र स्वच्छतागृह वापरा

२. घरी पाहुण्यांना निमंत्रित करणे टाळा

- जर तुम्हाला संसर्ग झाला असेल तर त्याची लागण इतरांना होण्याची शक्यता असते

३. आरोग्य सेवेचा उपयोग करा आणि सूचित करा

- जर तुम्हाला सर्दी झाली असेल वा ताप आला असेल वा श्वासोच्छ्वास करताना त्रास होत असेल आणि संसर्ग झाल्याची शंका येत असेल तर मास्क लावा आणि नजिकच्या आरोग्य संस्थेला/आशा/एएनएमना तात्काळ सूचित करा

४. सार्वजनिक ठिकाणी जाणे टाळा

- कामावर, शाळेत किंवा बाजार, चित्रपटगृह यासारख्या सार्वजनिक ठिकाणी जाऊ नका
- सार्वजनिक वाहतुकीच्या साधनांचा वापर टाळा

५. मास्क लावा

- लोकांमध्ये वावरताना तसेच डॉक्टरांच्या दवाखान्यात जाताना चेहऱ्यावर योग्यरीत्या मास्क लावा

Source: MoHFW, GoI: https://www.mohfw.gov.in/pdf/2COVID19PPT_25MarchPPTWithAnimation.pdf

कंटेनमेंट झोनची ओळख

आरोग्य मंत्रालयाच्या सूचनेनुसार, कंटेनमेंट झोन मध्ये/म्हणजे **विशिष्ट भौगोलिक क्षेत्र ज्या ठिकाणी कोरोना विषाणूची लागण झालेल्या अनेक व्यक्ती आढळतात** व्हायरसचा पुढील प्रसार रोखण्यासाठी अशा भागात हालचालींवर कठोर बंधने घातली जातात

- **आरोग्य आणि कुटुंब कल्याण मंत्रालयाच्या मार्गदर्शक सुचंनानुसार** कंटेनमेंट झोनची विभागणी रेड (हॉट स्पॉट्स) आणि ऑरेंज झोन्स मध्ये राज्य/ केंद्र शासित प्रदेश आणि जिल्हा प्रशासन करू शकते. **मुंबई महापालिकेने देखील मार्गदर्शिका जारी केल्या आहेत**
- कंटेनमेंट झोनची सीमा पुढील बाबी विचारात घेऊन **जिल्हा प्रशासनाद्वारे** परिभाषित केली जाईल: प्रकरणे आणि संपर्कांचे मॅपिंग; प्रकरणे आणि संपर्कांचे भौगोलिक फैलाव; सीमा परिमाणित केलेले क्षेत्र; आणि अंमलबजावणी
- कंटेनमेंट झोनची हद्द शहरी भागाच्या बाबतीत निवासी कॉलनी, मोहल्ला, नगरपालिका प्रभाग, महानगरपालिका विभाग, पोलिस स्टेशन क्षेत्र, शहरे इत्यादी असेल
- **प्रभाग स्तराच्या सूक्ष्म नियोजनासाठी (मायक्रोप्लानिंग), कंटेनमेंट झोन नियोजनाशी जोडण्याची आवश्यकता आहे**

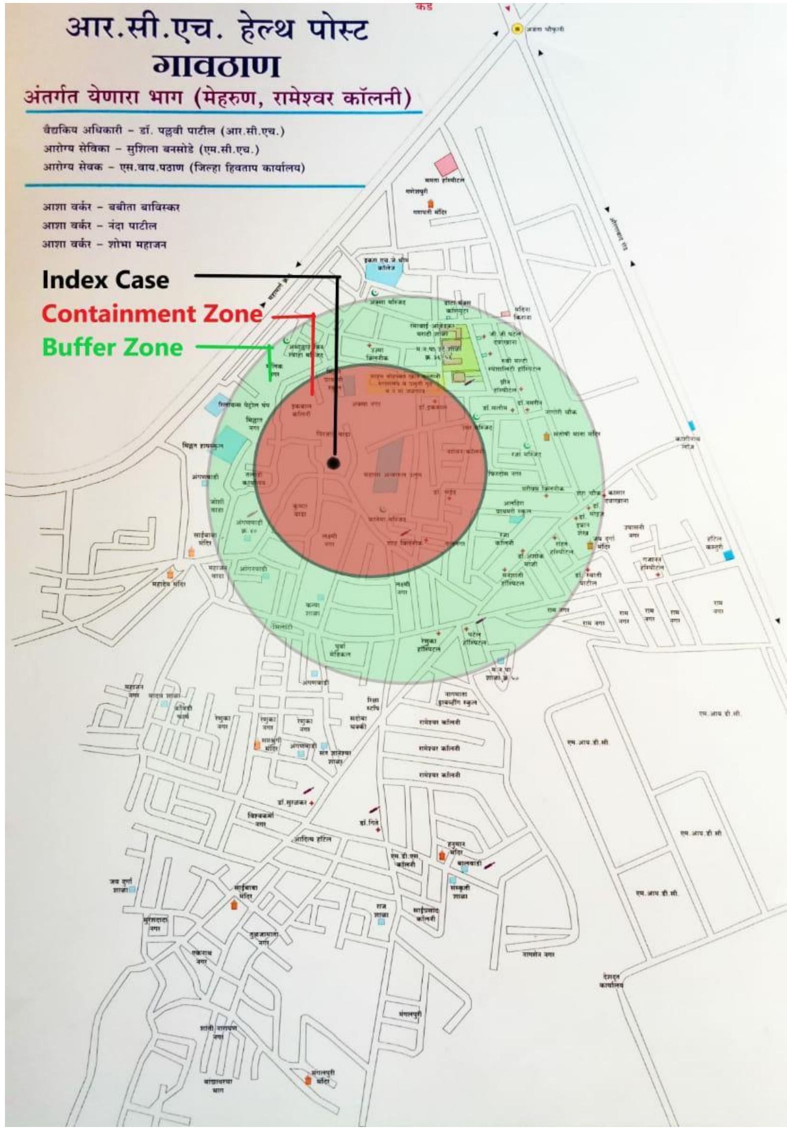

Example of Containment Zone Demarcation

Source: Presentation on COVID-19 by Dr Vivek R Pardeshi, Surveillance Medical Officer, WHO India

रेड (हॉटस्पॉट्स), ग्रीन आणि ऑरेंज झोनची ओळख

ग्रीन झोन

आजपर्यंत कोविड-१९ संबंधी एकही रुग्ण न आढळलेले जिल्हे किंवा गेल्या २१ दिवसांत कोविड-१९ संबंधित एकही नवीन रुग्ण न आढळलेले जिल्हे

रेड झोन्स किंवा हॉट स्पॉट जिल्हे

आरोग्य व कुटुंब कल्याण मंत्रालय, भारत सरकार यांच्या मार्गदर्शनानुसार, जिल्ह्यातील लागण झालेली एकूण रुग्ण संख्या, पुष्टी झालेल्या रुग्णांचा वाढीचा दुप्पट वेग, तपासणी आणि निगराणी यंत्रणा अभिप्राय यावरून ठरवण्यात येतो

ऑरेंज झोन्स

जे जिल्हे रेड झोन किंवा ग्रीन झोन मध्ये येत नाहीत असे जिल्हे ऑरेंज झोन मध्ये येतात

Source: MoHA,GoI: https://www.mha.gov.in/sites/default/files/MHA%20Order%20Dt.%201.5.2020%20to%20extend%20Lockdown%20period%20for%202%20weeks%20w.e.f.%204.5.2020%20with%20new%20guidelines.pdf

२.४. शारीरिक अंतर, श्वसन संस्थेची स्वच्छता, हात धुण्याच्या सवयी

प्रतिबंध: शारीरिक अंतर राखणे

शारीरिक अंतर राखणे: आजार पसरू नये म्हणून आपापसांत हेतूपुरस्सर शारीरिक अंतर राखणे.
लोकांनी एकमेकांमध्ये **किमान १ मीटर अंतर** राखले तर कोविड-१९ ची बाधा होण्याची शक्यता दुरावते.

करावे

- बाहेर जाण्याची अजिबात आवश्यकता नसेल तर घरीच राहा
- तुम्ही आणि दुसरी व्यक्ती यांच्यामध्ये किमान १ (एक) मीटरचे अंतर राखा

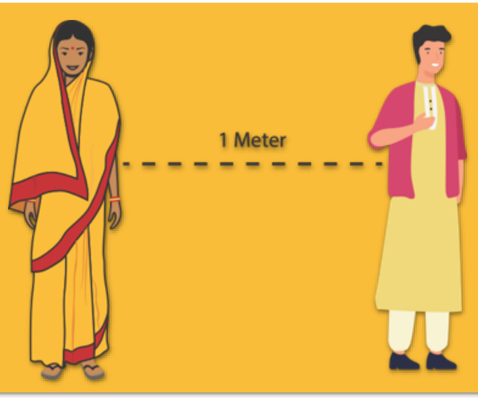

करू नये

- लोक एकत्र येतील असे समारंभ करू नका (यामध्ये तीन-चार मित्रांनी नाक्यावर उभे राहणे वा संध्याकाळी चावडीवर गप्पा मारणे याचादेखील समावेश आहे)
- बाजार, दुकाने, जत्रा, मेजवान्या यासारख्या गर्दीच्या ठिकाणी जाऊ नका
- सार्वजनिक वाहतूक व्यवस्थेचा वापर करू नका

Source: MoHFW, GoI: https://www.mohfw.gov.in/pdf/2COVID19PPT_25MarchPPTWithAnimation.pdf

प्रतिबंध: श्वसनसंस्थेची स्वच्छता

श्वसनसंस्थेची स्वच्छता म्हणजे खोकणे किंवा शिंकणे यासारख्या श्वसनसंस्थेशी संबंधित असलेल्या सवयींद्वारे जंतूंचा प्रसार होऊ नये म्हणून करण्यात आलेल्या विविध उपाययोजना

करावे

- खोकताना वा शिंकताना तुमचे **तोंड रुमालाने वा टिश्यू पेपरने झाका**
- **वापरलेला टिश्यू पेपर** झाकण असलेल्या कचऱ्याच्या डब्यात **तात्काळ टाकून द्या**
- जर तुमच्याकडे टिश्यू वा रुमाल नसेल तर **शिंकताना दंड दुमडून तुमचे तोंड झाका**
- जर खोकताना वा शिंकताना **तोंड हातांनी झाकले असले तर हात ताबडतोब धुवा**.

करू नये

- खोकताना वा शिंकताना साडीचा पदर किंवा ओढणी किंवा फडके यासारख्या गोष्टींचा वापर **तोंड झाकण्यासाठी करू नका**.
- **उघड्यावर थुंकू नका**. थुंकण्यासाठी नेहमी पिकदाणी वा वॉश बेसिनचा वापर करा.

Source: MoHFW, GoI: https://www.mohfw.gov.in/pdf/2COVID19PPT_25MarchPPTWithAnimation.pdf

मास्कचा वापर

पुरेशा प्रमाणात संरक्षण प्रदान करण्यासाठी केवळ मास्क (मुखवटा) अपुरा आहे आणि तितकेच इतर संबंधित उपाय देखील स्वीकारले पाहिजेत – **हातांची स्वच्छता**

वापरात असताना, मास्कला स्पर्श करणे टाळा

योग्य तंत्राचा वापर करून मास्क (मुखवटा) काढा (उदा. समोरच्या भागाला स्पर्श करु नका. लेसच्या मागील भागास धरून काढा)

चुकीच्या पद्धतीने मास्क वापरण्यामुळे संसर्ग होण्याचा धोका वाढतो, त्याची उपयोगिता कमी होऊ शकते

तोंड आणि नाक झाकण्यासाठी काळजीपूर्वक मास्क (मुखवटा) बांधा जेणे करून चेहरा आणि तोंड यांच्यामधे कमीत कमी अंतर राहील

एकल-वापर (single-use masks) मुखवट्याचा **पुनर्वापर करू नका**

प्रत्येक वापरानंतर एकल-वापर मुखवटे काढून टाका आणि ते काढल्यानंतर **लगेच विल्हेवाट लावा**

Source: Presentation on COVID-19 by Dr Vivek R Pardeshi, Surveillance Medical Officer, WHO India
Image Source: MoHFW, GoI: https://www.mohfw.gov.in/pdf/2COVID19PPT_25MarchPPTWithAnimation.pdf

हातांची स्वच्छता

करावे

- ४० सेकंद साबण आणि पाण्याने **तुमचे हात सतत धुवा**, विशेषतः सार्वजनिक ठिकाणी जाऊन आल्यावर किंवा नाक शिंकरल्यावर, खोकलल्यावर किंवा शिंकल्यावर
- **जर साबण आणि पाणी उपलब्ध नसेल तर हातासाठीचा सॅनिटायझर (किमान ७०% अल्कोहोल असलेला) वापरावा**. हाताच्या प्रत्येक भागावर लावा आणि दोन्ही तळवे कोरडे होईपर्यंत एकमेकांवर घासा

करू नये

- **न धुतलेल्या हातांनी** तुमच्या डोळ्यांना, नाकाला व तोंडाला **स्पर्श करू नका**.
- दरवाज्याच्या मुठी व दारावरील घंटी, लिफ्टची बटणे, जिन्याचे कठडे,
- आधारासाठी असलेले दांडे, खुर्च्यांची पाठ, एटीएमचे स्क्रीन, मोबाईल, बस/ट्रेनमधील दांडे **यासारख्या पृष्ठभागांना स्पर्श करू नका**

Source: MoHFW, GoI: https://www.mohfw.gov.in/pdf/2COVID19PPT_25MarchPPTWithAnimation.pdf

फ्रंटलाइन कर्मचाऱ्यांनी घ्यावयाची खबरदारी

घरी गेल्यावर खालील बाबींची काळजी घ्या:

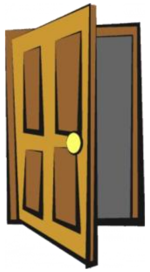

१ आपल्यासाठी दरवाजा खुला ठेवण्यास सांगा किंवा दरवाजा उघडल्यानंतर स्वच्छ/निर्जंतुक करा

२ शूज बाहेर सोडा आणि आपले हात व सामान स्वच्छ करा

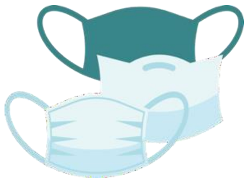

3 तुमचे कपडे आणि मास्क धुवायला टाका

४ आंघोळ करा

Source: Inputs by Dr Sanjay Pattiwar, Former Health Officer, NMMC
Image Source: MoHFW, GoI: https://www.mohfw.gov.in/pdf/2COVID19PPT_25MarchPPTWithAnimation.pdf

२.५. कोविड-१९ च्या प्रकरणांचे वर्गीकरण व व्यवस्थापन

कोविड समर्पित सुविधा केंद्रांचे प्रकार

तीन प्रकारच्या कोविड समर्पित सुविधा केंद्र

कोविड केअर सेंटर (CCC) | समर्पित कोविड आरोग्य केंद्र (DCHC) | समर्पित कोविड हॉस्पिटल (DCH)

१ **कोविड केअर सेंटर**मध्ये लाक्षणिक रुग्ण दाखल

२ **तपासणी करून** संभाव्य रुग्ण कक्षात ठेवले

४ **जर बाधीत** असेल तर **बाधित रुग्ण कक्षात** हलवणे

३ **जर बाधीत नसेल**: **विहित प्रोटोकॉल नुसार निर्धारित औषधे आणि प्रतिबंधात्मक आरोग्य उपायांचे** अनुसरण करण्याच्या सूचनेसह लक्षणात्मक उपचारानंतर जाऊ देणे

५ जर रुग्ण मध्यम लक्षणे असलेला असल्यास **समर्पित कोविड आरोग्य केंद्रात पाठवावे**

६ जर **तीव्र लक्षणे** आढळली तर **समर्पित कोविड हॉस्पिटल** मध्ये पाठवावे

Source: Presentation on COVID-19 by Dr Vivek R Pardeshi, Surveillance Medical Officer, WHO India

२.६.मानहानी व अफवा देखरेख

मानहानीची कारणे?

कोविड-१९ संबंधी मानहानी करण्याची पातळी खाली दिलेल्या तीन मुख्य घटकांवर आधारलेली असते:

- **कोविड-१९ हा नवा रोग आहे** ज्यावर अजूनही संशोधन चालू आहे.
- जेव्हा एखादी गोष्ट **अज्ञात** असते तेव्हा त्याबद्दल लोकांच्या मनात **चिंता** असते ज्याचे **रुपांतर भितीमध्ये** होते.
- **अफवा आणि खोट्या बातम्यांमुळे चुकीची माहिती पसरते आणि भिती वाढत जाते**

मानहानीचे परिणाम काय होतात?

लोक त्यांच्या अडचणी लपवून ठेवतात

लोक आरोग्य सेवा आणि मदत घेण्यापासून दूर राहतात

आरोग्यदायक सवयी स्वीकारण्यासाठी निरुत्साही असतात आणि काही वेळा त्या टाळण्याकडे लोकांचा कल असतो

Source: MoHFW, GoI: https://www.mohfw.gov.in/pdf/2COVID19PPT_25MarchPPTWithAnimation.pdf

फ्रंटलाईन कर्मचारी काय करू शकतात?

स्थानिक पातळीवरील आणि फ्रंट लाईन कर्मचारी यांना खालील सूचना द्याव्यात:

- लोकांमध्ये जनजागृती निर्माण करा आणि कोरोना हा **साधा संसर्ग असून ८०% व्यक्तींना सौम्य लागण झालेली असते** हे लोकांना व्यवस्थित समजावून सांगा.
- **कोविड-१९ कुणालाही होऊ शकतो**. लोकांशी बोला, त्यांच्या काय भावना आहेत ते ऐकून घ्या.
- घरी खेळता येणारे खेळ, वाचन, बागकाम, घराची साफसफाई यासारख्या **ताण दूर करणाऱ्या गोष्टींमध्ये मन गुंतवण्याचा सल्ला लोकांना द्या**.
- लोकांना टीव्हीवरील **निराशाजनक माहिती तसेच चुकीच्या बातम्यांपासून लांब राहण्यास सांगा**.
- **समाजातील प्रभावी व्यक्तींची मदत घ्या**, त्यांना कोविड-१९ बद्दल योग्य माहिती द्या. त्यांना तुम्हाला हव्या असलेल्या ठराविक मदतीची कल्पना द्या. लोकांना सद्यपरिस्थितीतील ताण हाताळता यावा यासाठी व्हॉट्सअॅप गटांना आशावादी आणि सकारात्मक बातम्या प्रसृत करण्यास मदत करा.
- सार्वजनिक स्तरावर “कोविड-१९ च्या केसेस” किंवा “रुग्ण” असे शब्द न वापरता कोविड-१९ चा **संसर्ग झालेल्या व्यक्ती** असे म्हणा. त्याचप्रमाणे, “संशयास्पद रुग्ण” असे न म्हणता कोविड-१९ च्या **संभाव्य व्यक्ती** असे म्हणा.
- **बहुतांश लोक कोविड-१९ आजारातून बरे होतात** हे अधोरेखित करा, तसेच कोविड-१९ आजारातून कोण बरे झाले? त्यांच्या कुटुंबियांना कुणी मदत केली? यासारख्या स्थानिक लोकांबद्दलच्या बातम्या मुद्दाम विस्तृतपणे सांगा.
- तरुणांची मंडळे आणि इतर सामुदायिक संघटना यांच्या माध्यमातून **ज्येष्ठ नागरिकांना सेवा-सुविधा उपलब्ध करा**.
- ज्येष्ठ नागरिक आणि लहान मुलं यांच्यासह **अधिक जोखीम असलेल्या गटांपर्यंत पोहोचण्यासाठी विशेष प्रयत्न** करा.

Source: MoHFW, GoI: https://www.mohfw.gov.in/pdf/2COVID19PPT_25MarchPPTWithAnimation.pdf

२.७. सेवा प्रदात्यांचे मानसिक आरोग्य जपणे

सेवा प्रदात्यांचे मानसिक आरोग्य

फ्रंटलाइन कामगारांसाठी मानसशास्त्रीय आधार

- सदय परिस्थितीत ताण येणं ही अगदी सामान्य गोष्ट आहे. आपण आपले कार्य करू शकत नाही किंवा आपण कमकुवत आहात असा त्याचा अर्थ नाही
- **सध्या आपले मानसिक आरोग्य आणि मानसिक कल्याण व्यवस्थापित करणे हे आपल्या शारीरिक आरोग्याएवढेच महत्त्वाचे आहे**
- पुरेशी विश्रांती घेणे गरजेचे आहे, जसे शिफ्ट दरम्यान किंवा कामाच्या मधल्या सुट्टीत तसेच पुरेसे आणि सकस अन्न खाणे, शारिरीक क्रियाकलापांमध्ये व्यस्त असणे आणि कुटुंब आणि मित्रांच्या संपर्कात रहाणे यासारख्या गोष्टी ताण हलका करण्यासाठी करू शकता
- **तंबाखू, मद्यपान** किंवा **इतर तत्सम औषधांचा वापर टाळा**
- काही हेल्थकेअर कर्मचारी दुर्दैवाने त्यांच्या कुटुंबाकडून किंवा समाजाकडून मानहानी किंवा भीतीमुळे टाळले जाण्याचा अनुभव घेतील. अशा वेळी **डिजिटल माध्यमाने प्रियजनांच्या संपर्कात रहा**
- आपल्या सहकाऱ्याची मदत घ्या - तुमच्या सहकाऱ्याना तुमच्यासारखे अनुभव येऊ शकतात

8046110007

आरोग्य व परिवार कल्याण मंत्रालयतर्फे टोल फ्री मानसिक स्वास्थ्य सहायता नंबर

मानसिक ताण व्यवस्थापणासाठी प्रशिक्षण सत्र आरोग्य व परिवार कल्याण मंत्रालय, भारत सरकारच्या वेब साईट वर उपलब्ध आहे

1800-102-4040

संवाद

महाराष्ट्र शासनाचा सामान्य जनतेसाठी टोल फ्री मानसिक स्वास्थ्य सहायता नंबर

Source: WHO: https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/mental-health-considerations.pdf

२.८. कोविड -१९ प्रतिबंध आणि नियंत्रण यासाठी कार्यरत संस्था

कोविड -१९ प्रतिबंध आणि नियंत्रण यासाठी कार्यरत महत्वाच्या संस्था

जागतिक

- जागतिक आरोग्य संस्था - World Health Organisation (WHO)
- युनिसेफ - UNICEF

राष्ट्रीय

- आरोग्य व कुटुंब कल्याण मंत्रालय
- गृह मंत्रालय
- राष्ट्रीय नागरी व्यवहार संस्था
- जलशक्ती मंत्रालय
- भारतीय आयुर्विज्ञान अनुसंधान परिषद (ICMR)
- राष्ट्रीय आपत्ती व्यवस्थापन प्राधिकरण
- वैज्ञानिक तथा औद्योगिक अनुसंधान परिषद संस्था (CSIR institutions)

स्थानिक

- सार्वजनिक आरोग्य विभाग
- मदत आणि पुनर्वसन
- गृह विभाग
- राज्य आपत्ती व्यवस्थापन प्राधिकरण
- ग्रामीण विकास विभाग, पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग
- राज्य प्रदूषण नियंत्रण मंडळ
- स्थानिक स्वराज्य संस्था

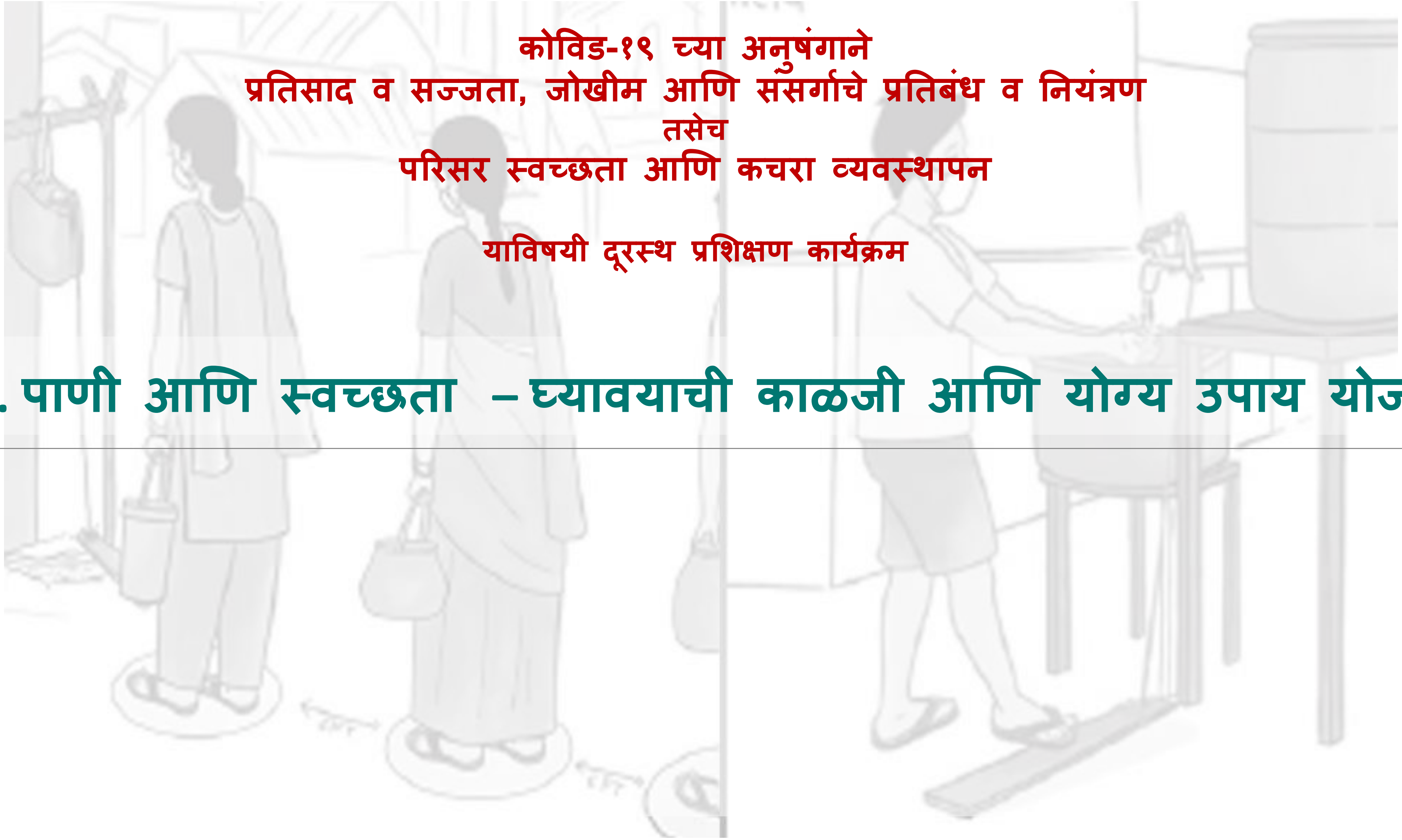

कोविड-१९ च्या अनुषंगाने
प्रतिसाद व सज्जता, जोखीम आणि संसर्गाचे प्रतिबंध व नियंत्रण
तसेच
परिसर स्वच्छता आणि कचरा व्यवस्थापन

याविषयी दूरस्थ प्रशिक्षण कार्यक्रम

३. पाणी आणि स्वच्छता – घ्यावयाची काळजी आणि योग्य उपाय योजना

- सार्वजनिक पाणी पुरवठा आणि स्वच्छता सुविधांच्या ठिकाणांची स्वच्छता
- पाणी पुरवठा आणि स्वच्छता सेवांचे सुरक्षित व्यवस्थापन

सार्वजनिक ठिकाणी हात धुण्याच्या सुविधा

पारंपारिक पद्धतींना पर्यायी अपारंपरिक प्रणाली

हॅन्डल्स, दरवाजे, तोट्या ई. पृष्ठभाग सामाजिक स्तरावर विषाणू संसर्ग वाढविण्याचे प्रमुख स्रोत आहेत

नाविन्यपूर्ण पर्याय

हातांनी स्पर्श न करता वापरता येणारी पेडल संचलित हात धुण्याची व्यवस्था

- सार्वजनिकस्तरावर लोकांना वारंवार हात धुण्यासाठी सर्व सार्वजनिक ठिकाणी पेडल संचलित हात धुण्याची व्यवस्था बसवण्याची शिफारस केली जाते
- पेडल संचलित हात धुण्याची व्यवस्था संसर्गजन्य रोग प्रसार नियंत्रित करण्यासाठी आणि पाण्याची बचत करण्यासाठी उपयुक्त ठरते
- या ठिकाणी साबण वापर टाळण्यासाठी पाण्यात क्लोरीन मिसळता येते

संसर्गजन्य रोग प्रसार नियंत्रित करण्यासाठी पेडल संचलित हात धुण्याची व्यवस्था, जगभरात प्रभावी पर्याय म्हणून स्वीकारली जाते

Source: Guidelines for hygiene and sanitation in densely populated areas, during the COVID-19 pandemic- Office of the Principal Scientific Advisor to the Government of India_ April, 2020

सार्वजनिक वापर होत असलेल्या ठिकाणी हात धुण्याची सुलभ सुविधा

पर्याय १

घराबाहेर पेडल संचलित हात धुण्याची व्यवस्था बसवणे

- प्रत्येकी ३-४ घरांसाठी एक या प्रमाणात ही व्यवस्था बसवता येईल यासाठी प्रती युनिट साधारण: शंभर रुपये इतका खर्च येतो

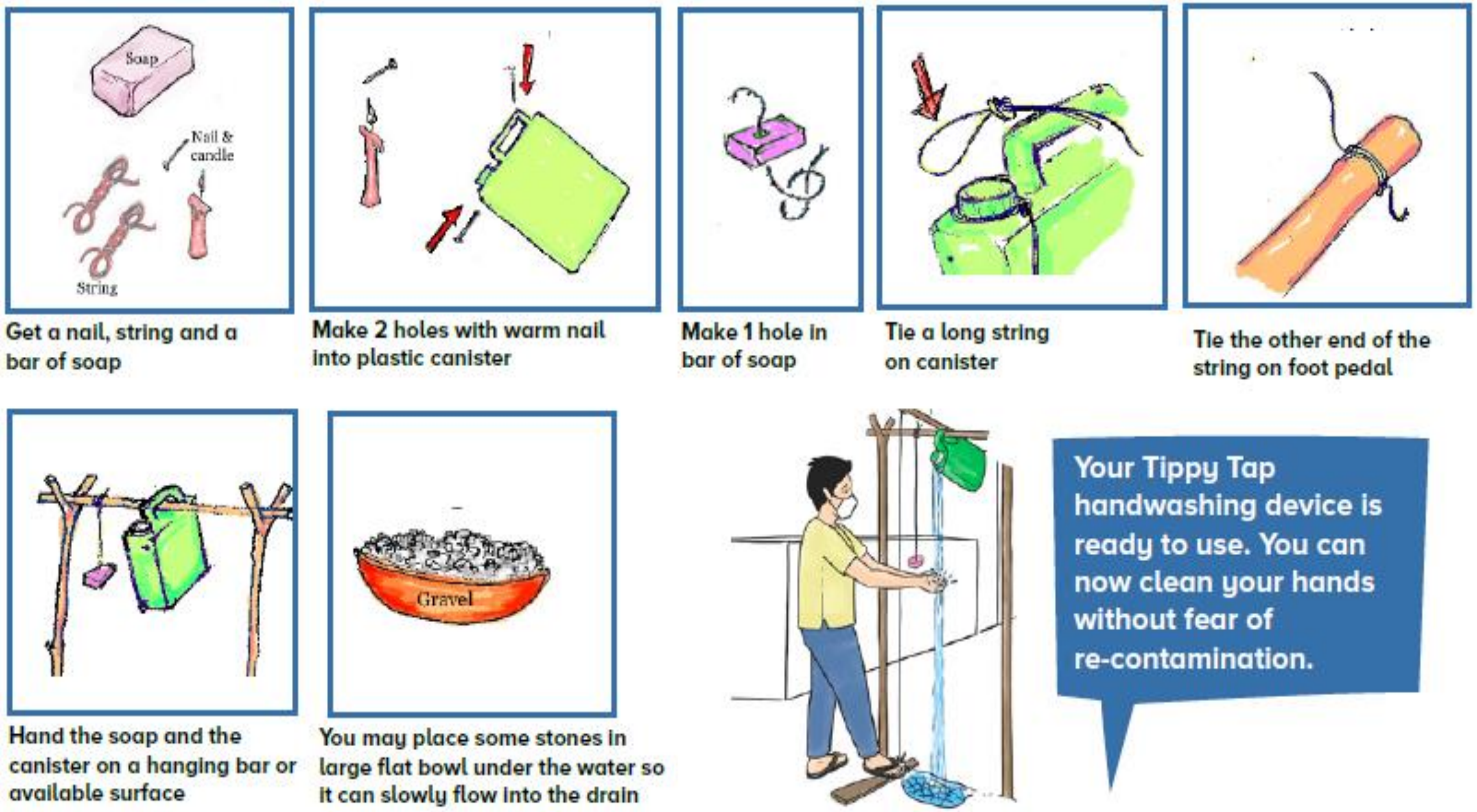

सार्वजनिक वापर होत असलेल्या ठिकाणी हात धुण्याची सुलभ सुविधा तयार करण्याची पद्धती

Source: 1. Guidelines for hygiene and sanitation in densely populated areas, during the COVID-19 pandemic- Office of the Principal Scientific Advisor to the Government of India_ April, 2020
2. Illustrations and process from tippytap.org

सार्वजनिक वापर होत असलेल्या ठिकाणी हात धुण्याची सुलभ सुविधा

पर्याय- २

सार्वजनिक शौचालये आणि इतर ठिकाणी हातांनी स्पर्श न करता वापरता येणारी पेडल संचलित हात धुण्याची व्यवस्था

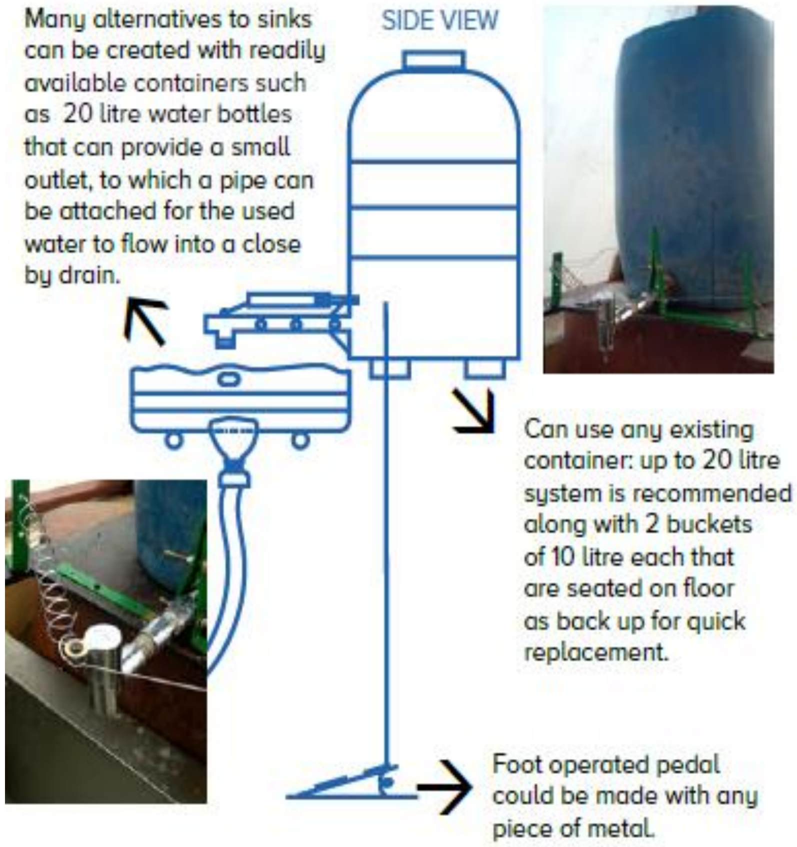

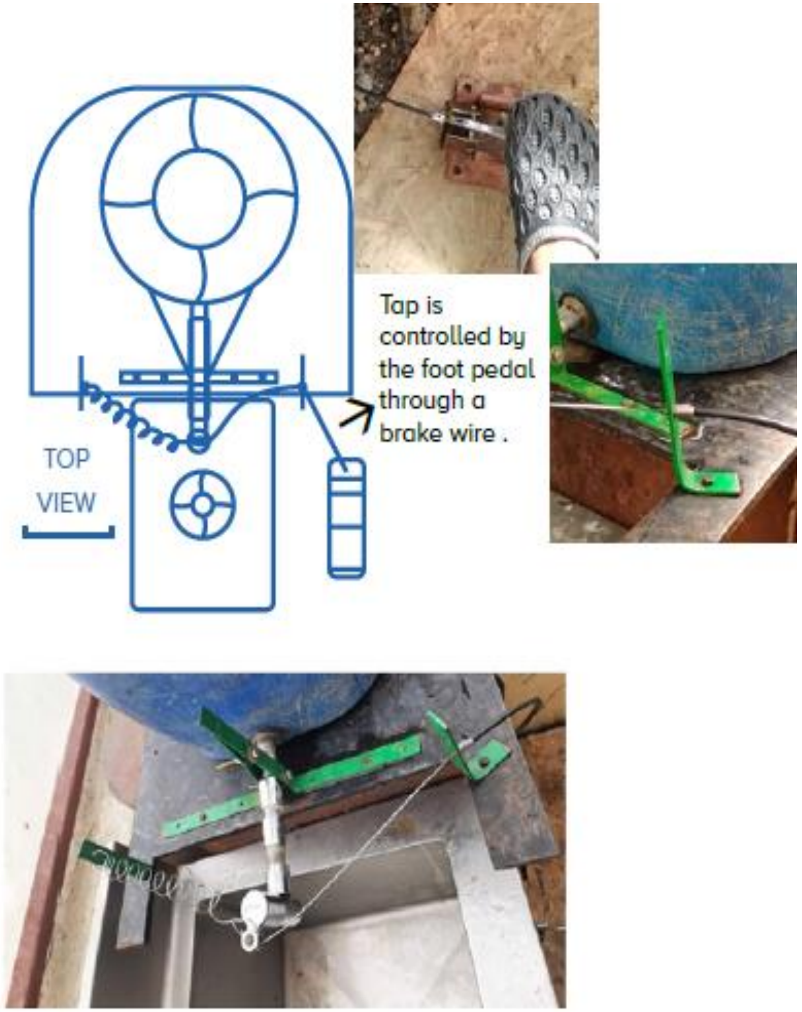

सार्वजनिक वापर होत असलेल्या ठिकाणी हात धुण्याची सुलभ सुविधा तयार करण्याची पद्धती

Source: 1. Illustrations and process from tippytap.org

2. Guidelines for hygiene and sanitation in densely populated areas, during the COVID-19 pandemic- Office of the Principal Scientific Advisor to the Government of India_ April, 2020

सार्वजनिक स्वच्छता सुविधा आणि जवळील पृष्ठभागाची स्वच्छता

सार्वजनिक शौचालय

शौचालयाच्या ठिकाणी शारीरिक अंतर पाळल्या जाईल हे पहा. लोकांना गरज नसताना कोणत्याही पृष्ठभागाला स्पर्श करण्यापासून थांबवा. स्पर्श केलेले पृष्ठभाग पाणी आणि साबणाने धूवून घ्या.

शौचालयाचा वापर करताना अनवाणी जावू नका. चप्पल किंवा बूट वापरा

स्वच्छता साधनांच्या ठिकाणी गर्दी होवू देवू नका

Source: Guidelines for Hygiene and Sanitation in Densely Populated Areas, During the COVID-19 Pandemic, Office of the Principal Scientific Adviser to the Government of India, April, 2020

सार्वजनिक स्वच्छता सुविधा आणि जवळील पृष्ठभागाची स्वच्छता

सार्वजनिक शौचालय

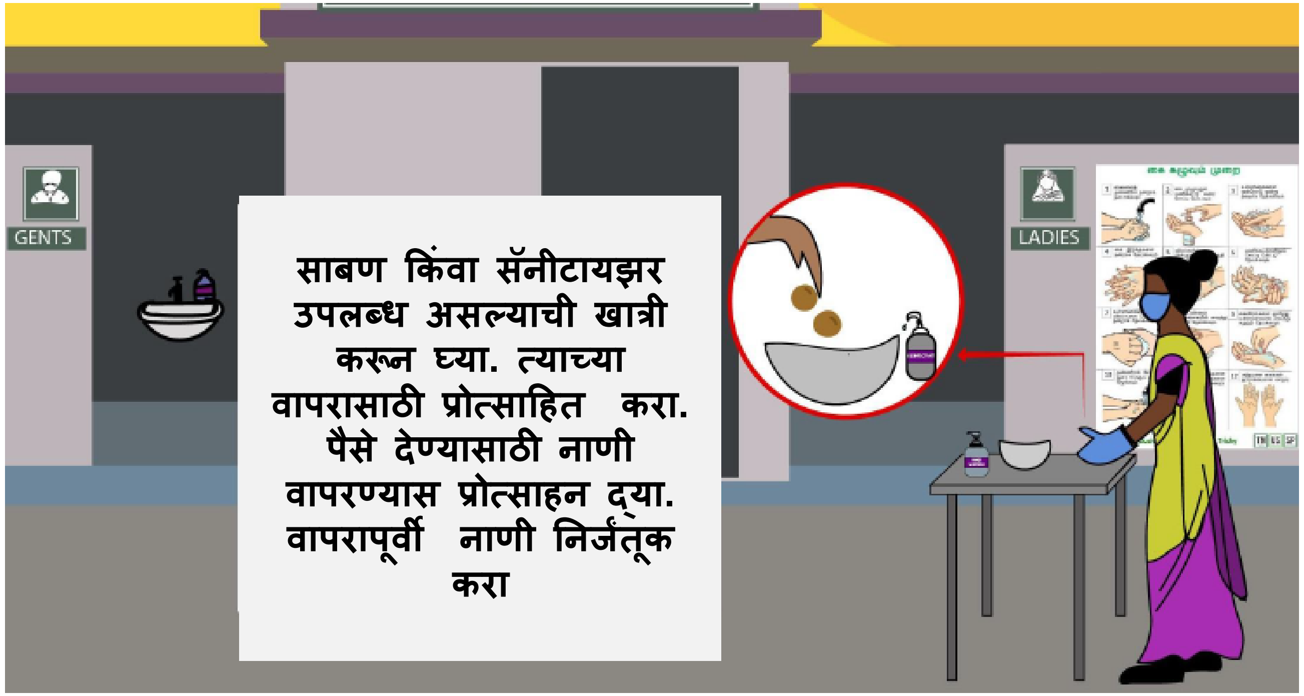

Source: Indian Institute of Human Settlements, Practitioners resources by NIUA, 2020, SCBP Portal - Response to COVID-19

सार्वजनिक स्वच्छता सुविधा आणि जवळील पृष्ठभागाची स्वच्छता

सार्वजनिक स्तरावरील शौचालय व्यवस्था देखरेख करणाऱ्यासाठी

शौचालयाचे भांडे दिवसातून किमान २-३ वेळा स्वच्छ करा. वापर करणाऱ्यांची संख्या पाहून हे प्रमाण गरजेनुसार वाढवा

शौचालयाचे भांडे स्वच्छ करताना ग्लोव्हज आणि डीटरजन्टचा उपयोग करा. (कमोड शौचालय असल्यास भांड्याच्या झाकणाची मागची आणि पुढची बाजू डीटरजन्टने स्वच्छ करा. भारतीय पद्धतीच्या शौचालयात पाय ठेवायची जागा याच पद्धतीने स्वच्छ करा.

शौचालय भांडे स्वच्छ करताना त्यावरील डाग स्वच्छ होतील हे पहा आणि क्लीनरचा आणि ब्रशचा उपयोग करा. शौचालय स्वच्छ झाल्यावर ब्रश धुवून घ्या. ग्लोव्हज निर्जंतुक करा आणि ठरलेल्या ठिकाणी पुढील उपयोगासाठी ठेवून द्या.

Source: Indian Institute of Human Settlements, Practitioners resources by NIUA, 2020, SCBP Portal - Response to COVID-19

सार्वजनिक स्वच्छता सुविधा आणि त्या जवळील पृष्ठभागाची स्वच्छता

सार्वजनिक स्तरावरील शौचालय व्यवस्था देखरेख करणाऱ्यासाठी

काम सुरु करण्यापूर्वी ग्लोव्हज घाला. दरवाज्याचे हॅन्डल, नळाच्या तोट्या, शावर, आरसा आणि सोपकेस ओला कपडा आणि निर्जंतुकीकरण द्रावण वापरून स्वच्छ करा. वापरलेला कपडा शेवटी कपडे धुण्याच्या बॅगेत ठेवा.

शौचालयाची जागा स्वच्छता साधनांच्या सहाय्याने स्वच्छ पुसून घ्या. या कामासाठी निर्जंतुकीकरण करणाऱ्या क्लीनरचा उपयोग करा

स्वच्छता काम संपल्यावर ग्लोव्हज आणि स्वच्छता साधने पाणी आणि निर्जंतुकीकरण करणाऱ्या क्लीनरचा उपयोग करून स्वच्छ करा. शेवटी स्वच्छता साधने ठेवण्याच्या जागा आणि संपर्क आलेल्या जागा निर्जंतूक करून घ्या

Source: Indian Institute of Human Settlements, Practitioners resources by NIUA, 2020, SCBP Portal - Response to COVID-19

सार्वजनिक स्वच्छता सुविधा आणि त्या जवळील पृष्ठभागाची स्वच्छता

सार्वजनिक स्तरावरील शौचालय व्यवस्था देखरेख करणाऱ्यासाठी

कचरा पेटीत बीन बॅग वापरताना त्या गळक्या नसतील याची खात्री करून घ्या. कचरा पेट्यावर देखरेख करा. कचरा पेट्या तीन चतुर्थांश पेक्षा जास्त भरू देवू नका.

कचरा पेटी दररोज रिकामी करा. कचरा भरून घेतलेल्या बीन बॅग व्यवस्थित बंद करून प्रशासनाच्या सूचनेनुसार त्याचे योग्य व्यवस्थापन करा.

काम संपल्यावर ग्लोव्हज काढून निर्जंतुकीकरण द्रावण वापरून स्वच्छ करा. तुमचे हात पाणी आणि साबण वापरून कोपरापर्यंत स्वच्छ धुवा.

Source: Indian Institute of Human Settlements, Practitioners resources by NIUA, 2020, SCBP Portal - Response to COVID-19

सार्वजनिक स्वच्छता सुविधा आणि जवळील पृष्ठभागाची स्वच्छता

सार्वजनिक स्तरावरील शौचालय व्यवस्था देखरेख करणाऱ्यासाठी

Source: Indian Institute of Human Settlements, Practitioners resources by NIUA, 2020, SCBP Portal - Response to COVID-19

स्वच्छता आणि पाणी पुरवठा सेवांचे सुरक्षित व्यवस्थापन

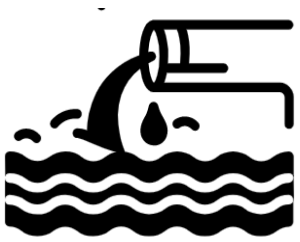

- **कोविड १९ सह इतरही संसर्गजन्य रोगाच्या प्रसारा पासून लोकांचे संरक्षण करण्यासाठी स्वच्छता आणि पाणी पुरवठा सेवांचे सुरक्षित व्यवस्थापन ही खूप मोठी गरज असते.**

- **कोविड १९ सह इतरही संसर्गजन्य रोगाच्या एका व्यक्तीकडून दुसऱ्या व्यक्तीकडे होणाऱ्या प्रसारा पासून लोकांचे संरक्षण करण्यासाठी शहरी स्थानिक स्वराज्य संस्था क्षेत्रात गुणवत्तापूर्ण व नियमित पाणी पुरवठा आणि सिवेज व्यवस्थापन उपयुक्त ठरते.**

- **कोविड १९ विषाणूचे अस्तित्व अनेक बाबींवर अवलंबून आहे. यात पृष्ठभागाचे स्वरूप, तापमान, आर्द्रता प्रमाण आणि विषाणूचे स्वरूप या बाबींचा समावेश होतो.**

Source: Advisory on Safe Management Of Water Supply And Sanitation Services During Covid-19 Crisis, MoHUA, GoI, April 2020

स्वच्छता आणि पाणी पुरवठा सेवांचे सुरक्षित व्यवस्थापन

पाणी पुरवठा

सध्यस्थितीत उपलब्ध माहिती नुसार कोविड १९ हा विषाणू पिण्याच्या पाणी पुरवठ्यात आढळून आलेले नाही. या पार्श्वभूमीवर पाणी पुरवठ्याशी संबंधित धोक्याची तीव्रता कमी आहे.

कोविड १९ विषाणू मैलामिश्रित पाण्यात एक दिवस ते आठवड्यापर्यंत सक्रीय राहू शकतो. (*LANCET.com अभ्यास अहवालानुसार* ११.२ दोन दिवस)

भारतातील बहुतेक शहरात सध्या उपलब्ध पाणी वितरण प्रणाली पाहता मैलावाहक प्रणालीतून पाणी वितरण व्यवस्थेत मैला मिश्रित पाणी येण्याची शक्यता आहे.

पाणी स्रोत → **प्रक्रिया केंद्र** → **वितरण** → **पाणी संकलन आणि साठवण**

सुरक्षित उपायांची गरज

Conventional water treatment methods - filtration and disinfection (chlorine, ultraviolet (UV) light, and other oxidants) **should inactivate the COVID-19 virus.**

Residual concentration of **free chlorine of ≥0.5 mg/L after at least 30 minutes of contact time at pH < 8 shall be applied for the centralized disinfection** during the outbreak. (WHO guidelines)

Source: Advisory on Safe Management Of Water Supply And Sanitation Services During Covid-19 Crisis, MoHUA, GoI, April 2020

स्वच्छता आणि पाणी पुरवठा सेवांचे सुरक्षित व्यवस्थापन

पाणी साठवण आणि हाताळणी

१साठवणीसाठी स्वच्छ भांडी वापरा

३. पाणी गाळून घ्या

५. पाणी घेण्यासाठी ओगराले, तोटी किंवा स्वतंत्र भांडे वापरा

७. पाण्यात हात आणि बोटे बुडवू नका

२ वापरापूर्वी पाणी उकळून घ्या

४ पाण्यात तुरटी फिरवा

६. पिण्याचे पाणी उंचावर ठेवा

८ पाण्याचे स्रोत स्वच्छ ठेवा

Source: *COVID-19 Swachhagrahis Training module- UNICEF*

- **सफाई कर्मचाऱ्यांसाठी – काय करावे आणि काय करू नये**
- **वैयक्तिक सुरक्षा साधने हाताळणी आणि वापर**

शहर स्वच्छतेतील सफाई कर्मचाऱ्यांसाठी – काय करावे आणि काय करू नये

कामाच्या ठिकाणी सुरक्षेसाठी पुढील बाबी अवश्य करा

१

हात पाणी आणि साबणाने स्वच्छ धुवा

२

सुचवल्या प्रमाणे वैयक्तिक सुरक्षा साधने घाला

३

शौचालय वापरकर्त्यामध्ये योग्य अंतर राहण्यासाठी वर्तुळ काढून त्यात उभे राहायला सांगा

४

शौचालय स्वच्छ करताना वैयक्तिक सुरक्षा साधने वापरा

५

शौच केल्यानंतर हात धुण्याच्या रांगेत दोन व्यक्ती मध्ये एक मीटर अंतर ठेवून हात पाणी आणि साबणाने स्वच्छ धुवायला सांगा

६

शौचालय वापरासाठी पैसे घेताना ग्लोव्हज घाला

७

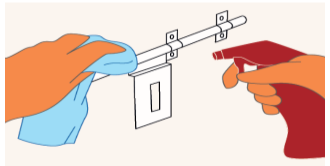

हात लावलेल्या वस्तू आणि पृष्ठभाग वारंवार निर्जंतूक करा

८

खाद्य पदार्थ खाण्यापूर्वी प्रत्येकवेळी हात पाणी आणि साबणाने स्वच्छ धुवा

९

ग्लोव्हज आणि मास्कचा वापर संपल्यानंतर पाणी आणि साबणाने स्वच्छ धुवा

Source: Urban Management Centre, Practitioners resources by NIUA, 2020, SCBP Portal - Response to COVID-19

मैलागाळ व्यवस्थापनातील सफाई कर्मचाऱ्यांसाठी – काय करावे आणि काय करू नये

कामाच्या ठिकाणी सुरक्षेसाठी पुढील बाबी अवश्य करा

१

हात पाणी आणि साबणाने स्वच्छ धुवा

२

सुचवलेल्या पद्धतीने वैयक्तिक सुरक्षा साधने घाला (साधने वापरायोग्य नसल्यास बदलून घ्या)

३

वाहनात बसण्यापूर्वी आणि स्वच्छता साधनांना हाताळण्या पूर्वी वैयक्तिक सुरक्षा साधने घाला

४

वाहनात पाणी, साबण आणि सॅनीटायझर सोबत ठेवा

५

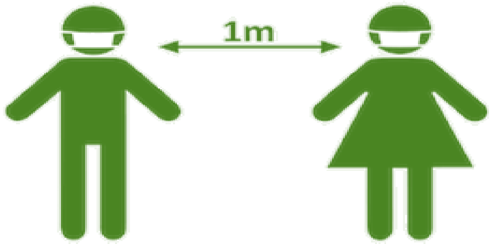

वाहनात शारीरिक अंतर राखण्यासाठी विरुद्ध कोपऱ्यात बसा

६

नाक, डोळे आणि चेहऱ्याला हात लावणे टाळा. मास्क लावल्यावर त्याला वारंवार हात लावू नका

Source: Urban Management Centre, Practitioners resources by NIUA, 2020, SCBP Portal - Response to COVID-19

मैलागाळ व्यवस्थापनातील सफाई कर्मचाऱ्यांसाठी – काय करावे आणि काय करू नये

काम सुरु करताना सुरक्षेसाठी पुढील बाबी अवश्य करा

१
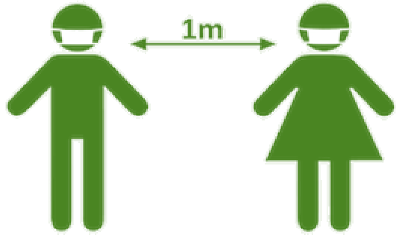

लोकांशी बोलताना योग्य अंतर ठेवा

२

मैलागाळ काढायच्या जागेभोवती इतरांचा प्रवेश प्रतिबंधित करा

३
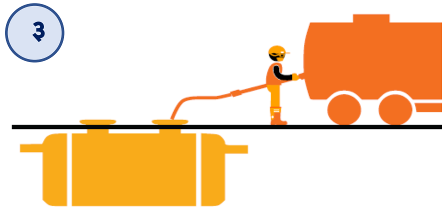
मैलागाळ उपसण्यासाठीचा पाईप हाताळण्यापूर्वी ग्लोव्हज घाला

४

मैलागाळ उपसल्यावर पाईप आणि प्रवेश प्रतिबंधासाठी वापरलेली व्यवस्था स्वच्छ करा

५

मैलागाळ उपसताना खाली सांडला असेल तर त्यावर चुना टाका

६

मानवी विश्ठेशी संपर्क येणारे कुठलेही काम केल्यावर हात साबण आणि पाण्याने स्वच्छ धुवा

७

मैलागाळ उपस्यासाठी वापरलेली साधने आणि वाहन स्वच्छ धुवून घ्या आणि निर्जंतूक करा

Source: Urban Management Centre, Practitioners resources by NIUA, 2020, SCBP Portal - Response to COVID-19

कचरा संकलनातील सफाई कर्मचाऱ्यांसाठी – काय करावे आणि काय करू नये

कामाच्या ठिकाणी सुरक्षेसाठी पुढील बाबी अवश्य करा

१

कमीत कमी वीस सेकंद हात पाणी आणि साबणाने स्वच्छ धुवा

२

अनावश्यक जागा आणि वस्तूंना हात लावू नका

३

मास्क, ग्लोव्हज, बूट आणि ऍपरन वापरा

४

डोळे, नाक आणि चेहऱ्याला स्पर्श करणे टाळा

५

सॅनीटायझर सोबत ठेवा.

६

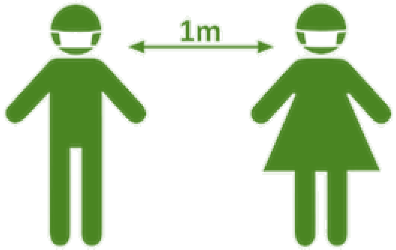

कामाच्या ठिकाणी वाहनातून प्रवास करताना सुरक्षित अंतरावर बसा

Source: Urban Management Centre, Practitioners resources by NIUA, 2020, SCBP Portal - Response to COVID-19

कचरा संकलनातील सफाई कर्मचाऱ्यांसाठी – काय करावे आणि काय करू नये

कामाच्या ठिकाणी सुरक्षेसाठी पुढील बाबी अवश्य करा

१

दरवाजा उघडण्यासाठी हॉर्न वाजवा

२

लोकांपासून किमान एक मीटर अंतर राखा

३

लोकांना त्यांचा कचरा थेट संकलन वाहनात किंवा कचरा पेटीत टाकायला सांगा

४

कचरा आणि कचरा पेट्यांना ग्लोव्हज घातल्याशिवाय हात लाऊ नका

५

नगर प्रशासनाने सांगितल्याशिवाय विलगीकरणातील घरामधून कचरा संकलित करू नका

६

लोकांनी वापरलेले मास्क आणि ग्लोव्हज त्यांना स्वतंत्र कचरा संकलन थैलीत टाकायला सांगा

७

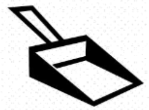

ओला कचरा गोळा करण्यासाठी पॅन वापरा

८

आईस्क्रीम काड्या ई. लाळेशी संबंध आलेल्या कचऱ्याचे संकलन काळजीपूर्वक करा

Source: Urban Management Centre, Practitioners resources by NIUA, 2020, SCBP Portal - Response to COVID-19

नाली सफाई कर्मचाऱ्यांसाठी – काय करावे आणि काय करू नये

कामाच्या ठिकाणी सुरक्षेसाठी पुढील बाबी अवश्य करा

१

कमीत कमी वीस सेकंद हात पाणी आणि साबणाने स्वच्छ धुवा

२

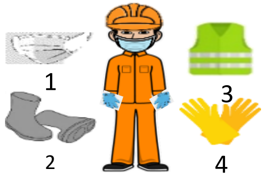

मास्क, ग्लोव्हज, बूट आणि ॲपरन वापरूनच काम करा. मास्क नसल्यास रुमालाच्या दोन तीन घड्या करून तोंड आणि नाक झाकेल असा बांधा

३

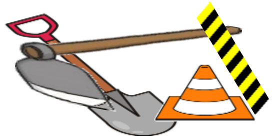

फावडे, घमेले, कामाची जागा प्रतिबंधित करण्याची साधने ई. हाताळण्यापुर्वी वैयक्तिक सुरक्षा साधने घालावीत

४

कामातून विश्रांतीच्या वेळी हात धुण्यासाठी पाणी, साबण आणि सॅनीटायझर सोबत ठेवा.

५

पिण्याचे पाणी आणि जेवण स्वत: सोबत घेवून जा

६

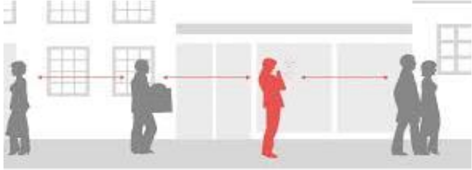

सहकारी आणि इतरासोबत कामादरम्यान एक मीटर अंतर ठेवा

७

८

नाली आणि परिसरातील कचरा आणि गाळ स्वच्छता साधने वापरूनच स्वच्छ करा. उघड्या हातांनी कशालाही स्पर्श करू नका

९

नाली आणि परिसर साफ केल्यानंतर ब्लिचिंग वापरून निर्जंतूक करा

Source: Urban Management Centre, Practitioners resources by NIUA, 2020, SCBP Portal - Response to COVID-19

मैलागाळ प्रक्रिया सहभागी सफाई कर्मचाऱ्यांसाठी – काय करावे आणि काय करू नये

कामाच्या ठिकाणी सुरक्षेसाठी पुढील बाबी अवश्य करा

१

कमीत कमी वीस सेकंद हात पाणी आणि साबणाने स्वच्छ धुवा

२

अनावश्यक जागा आणि वस्तूंना हात लावू नका

३

मास्क, ग्लोव्हज, बूट आणि ऍपरन वापरा

४

डोळे, नाक आणि चेहऱ्याला स्पर्श करणे टाळा

५

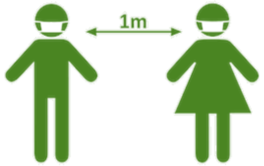

कामाच्या ठिकाणी वाहनातून प्रवास करताना सुरक्षित अंतरावर बसा

Source: Urban Management Centre, Practitioners resources by NIUA, 2020, SCBP Portal - Response to COVID-19

मैलागाळ प्रक्रिया सहभागी सफाई कर्मचाऱ्यांसाठी – काय करावे आणि काय करू नये

कामाच्या ठिकाणी सुरक्षेसाठी पुढील बाबी अवश्य करा

१

आपण आणि आपल्या सहकाऱ्यात चार फुटाचे अंतर राखा. शक्यतो एकत्र बसू नका

२

मैलागाळ स्वीकारताना नमुना घेण्याची गरज असल्यास काळजीपूर्वक घ्या

३

अनावश्यक जागा आणि वस्तूंना हात लावू नका

४

वारंवार स्पर्श होणाऱ्या जागा, पाण्याचे नळ, पायऱ्यांचे कठडे, दरवाज्याचे हॅंडल दर दोन चार तासांनी निर्जंतूक करून घ्या

५

कचरा हाताळला असल्यास नाक, डोळे आणि चेहऱ्याला हाताने स्पर्श करू नका

६

विष्ठा सांडलेली ठिकाणे स्वच्छ आणि निर्जंतूक करून घ्या

७

जेवणापूर्वी आणि नंतर हात साबण आणि पाण्याने स्वच्छ धुवून घ्या. मैलागाळाशी संपर्क, रजिस्टर हाताळणी, परिसर स्वच्छता ई. कामानंतर देखील हात साबण आणि पाण्याने स्वच्छ धुवून घ्या

Source: Urban Management Centre, Practitioners resources by NIUA, 2020, SCBP Portal - Response to COVID-19

स्वच्छता आणि पाणी पुरवठा सेवांचे सुरक्षित व्यवस्थापन

स्वच्छता सुविधा आणि कचरा व्यवस्थापन केंद्रावर अपेक्षित सुविधा

हातांची नियमित स्वच्छता ठेवण्यासाठी सुविधा

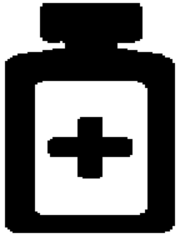

स्टाफच्या वैयक्तिक उपयोगासाठी सॅनीटायझर उपलब्ध

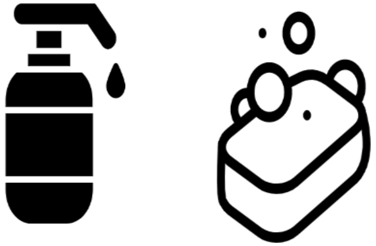

सुविधा, सुरक्षा साधने उपकरणांसाठी नियमित निर्जंतुकीकरण सुविधा

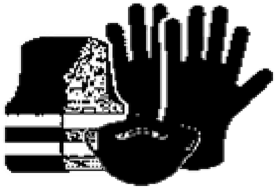

वापरलेल्या वैयक्तिक सुरक्षा साधनांच्या व्यवस्थापनासाठी निधारित पद्धती आणि सुविधा

कर्मचाऱ्यासाठी पुरेशा प्रमाणात आणि सहज उपलब्ध स्वच्छता सुविधा आणि सुरक्षित पद्धतीने विष्ठा व्यवस्थापन

स्टाफसाठी सुरक्षित पिण्याचे पाणी आणि नियमित निर्जंतुकीकरण सुविधा

वैयक्तिक स्वच्छतेसाठी पाणी, कपडे धुण्याची आणि स्वच्छ करण्याची सुविधा

Source: Advisory on Safe Management Of Water Supply And Sanitation Services During Covid-19 Crisis, MoHUA, GoI, April 2020

सफाई कर्मचाऱ्यांसाठी कामादरम्यान आणि नंतर – काय करावे आणि काय करू नये

कामासाठी घर सोडण्यापूर्वी हे करा

१. पूर्ण बाह्यांचे आणि शरीर पूर्ण झाकणारे कपडे वापरा

२. जखमावर वाटरप्रुफ बॅंडेड लावा

३ स्थानिक संस्थेने दिलेले अत्यावश्यक सेवा ओळखपत्र सोबत ठेवा

४. हात धुण्यासाठी पाणी आणि साबण सोबत ठेवा

५. मास्क, ग्लोव्हज, बूट आणि ॲपरन वापरूनच काम करा. मास्क नसल्यास रुमालाच्या दोन तीन घड्या करून तोंड आणि नाक झाकेल असा बांधा

६. कामाच्या ठिकाणी कपड्याचा अतिरिक्त जोड सोबत ठेवा.

काम संपवल्या नंतर

सुरक्षा साधने काढा

हात आणि चेहरा धुवा

कपडे बदलून वापरलेले कपडे पिशवीत टाका

तोंडाला मास्क लावून घरी जा

घरात कुणालाही भेटण्यापूर्वी वापरलेले कपडे आणि सुरक्षा साधने साबणाने धुवा आणि वळण्यासाठी कोरड्या जागेवर लटकवा

Source: Urban Management Centre, Practitioners resources by NIUA, 2020, SCBP Portal - Response to COVID-19

स्वच्छता कर्मचाऱ्यांसाठी स्वच्छता सुविधा व्यवस्थापन

कार्यक्षेत्रात प्रत्यक्ष काम करणाऱ्या स्वच्छता कर्मचाऱ्यांसाठी सुविधा आणि संरक्षण

- **बहुतांश शहरी स्थानिक स्वराज्य संस्था-**

- **वैयक्तिक सुरक्षा साधनांच्या खरेदीसाठी १४ व्या आणि १५ व्या वित्त आयोगाचा निधी वापरत आहेत**
- **वैयक्तिक सुरक्षा साधनांची खरेदी स्थानिक ठिकाणी किंवा तत्काळ पुरवठ्यासाठी अल्प मुदत निविदा पद्धतीने करीत आहेत**
- **वैयक्तिक सुरक्षा साधने आणि सॅनिटायझर व्यतिरिक्त जाणीव जागृतीसाठी उपक्रमाचे आयोजन करीत आहेत**

वाई, महाराष्ट्र

कळमेश्वर, महाराष्ट्र

Source: Compendium of Good Practices for Small and Medium Towns – Focus on sanitation by Center for Water and Sanitation (C-WAS), CRDF, CEPT University April 2020

स्वच्छता कर्मचाऱ्यांसाठी स्वच्छता सुविधा व्यवस्थापन

कार्यक्षेत्रात प्रत्यक्ष काम करणाऱ्या स्वच्छता कर्मचाऱ्यांसाठी सुविधा आणि संरक्षण

मुंबई महापालिके कडून कर्मचारी आणि कंत्राटी कर्मचारी वैद्यकीय तपासणी:

१. कोविड १९ संबंधी जाणीव जागृती आणि या काळात करायच्या आणि टाळायच्या करायच्या बाबी
२. रक्तदाब आणि मधुमेह चाचणी
३. थर्मल स्क्रीनिंगच्या माध्यमातून विषाणू बाधेच्या लक्षणांची तपासणी
४. कर्मचाऱ्यांना गरजेनुसार औषधोपचार आणि उपचारासाठी रुग्णालयात पाठवणी
५. आयुषच्या सूचनेनुसार होमियोपॅथी गोळ्या, पूरक जीवनसत्व आणि वैद्यकीय मास्कची उपलब्धता

जाणीव जागृती

रक्तदाब आणि मधुमेह चाचणी

थर्मल स्क्रीनिंग

विनामुल्य होमियोपॅथी गोळ्या

सॅनीटायझर वाटप

वैयक्तिक स्वच्छता साधने – वापराच्या शास्त्रीय पद्धती

वैयक्तिक सुरक्षा साधने – कशी घालावीत आणि काढावीत?

१. मास्क घालताना नाक आणि तोंड पूर्ण झाकले जाईल हे तपासून त्याची पट्टी किंवा इल्यास्टिक कानामागे व्यवस्थित बांधा. मास्कची समोरची बाजू दुषित झालेली असते त्यामुळे मास्क काढताना समोरच्या बाजूला हात लागणार नाही याची काळजी घ्या

२. ग्लोव्हज वापरा. ग्लोव्हजची बाहेरची बाजू दुषित झालेली असते म्हणून ग्लोव्हज काढताना ग्लोव असणाऱ्या हातानी दुसऱ्या हातातील ग्लोव्ह काढावा. दुसऱ्या हातातील ग्लोव्ह काढताना अशीच काळजी घ्या

३. पाय सुरक्षित राहण्यासाठी बूट घाला. बूट काढताना हातात ग्लोव्हज ठेवा

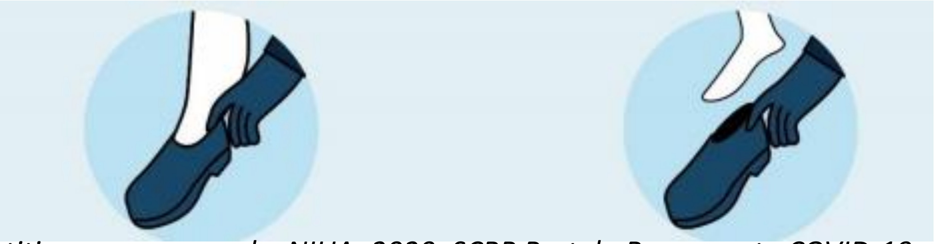

Source: Indian Institute of Human Settlements, Practitioners resources by NIUA, 2020, SCBP Portal - Response to COVID-19

- ## निर्जंतुकीकरण

  स्वच्छता आणि पाणी पुरवठा सेवांचे सुरक्षित व्यवस्थापन

निर्जंतुकीकरण द्रावण तयार करण्याची डब्लूएचओ द्वारे सुचवलेली पद्धती – मार्गदर्शिका

हात स्वच्छ करण्यासाठी निर्जंतुकीकरण द्रावण तयार करण्याची डब्लूएचओ द्वारे सुचवलेली पद्धती सांगणारी ही मार्गदर्शिका आहे. याचे दोन भाग आहेत.

भाग एक
फार्मसीच्या ठिकाणी द्रावण तयार करण्याची प्रत्यक्ष पद्धती या भागात सांगितली आहे.

भाग दोन
निर्जंतुकीकरण द्रावण तयार करण्यासंबंधी सुरक्षा विषयक बाबी, लागणाऱ्या घटकांची किंमत आणि वितरण इत्यादी संबंधी माहिती दिली आहे.

Source: WHO-recommended Hand rub Formulations, WHO, 2010

निर्जंतुकीकरण द्रावण तयार करण्याची डब्लूएचओ द्वारे सुचवलेली पद्धती – मार्गदर्शिका

- **भाग एक – स्थानिक ठिकाणी उत्पादन आणि लागणाऱ्या साहित्यासह प्रक्रिया संबंधी मार्गदर्शन**
- उत्पादन आणि लागणाऱ्या साहित्यासह प्रक्रिया तपशील – दहा लिटर उत्पादनासाठी
- गुणवत्ता सनियंत्रण पद्धती व उपाय
- उत्पादन आणि साठवणूक पद्धती
- **भाग दोन –पूरक तांत्रिक माहिती सुरक्षा आणि किंमत**
- पार्श्वभूमी
- डब्लूएचओने सुचवलेली अल्कोहल आधारित हॅन्ड सॅनीटायझर तयार करण्याची पद्धत यासंबंधी जागतिक आणि स्थानिक अनुभव
- सुरक्षा मानके, किंमत तपशील, वितरण,साठवण ई.
- वापरासंबंधी धोके आणि उपाययोजना सांगणारा तक्ता

Source: WHO-recommended Hand rub Formulations, WHO, 2010

सार्वजनिक स्वच्छता सुविधा आणि त्या जवळील पृष्ठभाग स्वच्छता

निर्जंतुकीकरण द्रावण

रस्ते, शौचालये आणि भिंती क्लोरीनयुक्त निर्जंतुकीकरण द्रावणाच्या माध्यमातून निर्जंतुकीकरण – दिवसातून तीन वेळा फरशी पुसणे, झाडून स्वच्छ करणे आणि फवारणी करणे

क्लोरीनयुक्त निर्जंतुकीकरण द्रावणाच्या घटक आणि त्यांच्या मात्रेसंबंधी माहिती

Available Hypochlorite Solution (Bleach, Phenyl)	Required Chlorine Concentration	To Prepare 1000ml	
		Chlorine Solution in ml	Add water in ml
५%	१%	२००	८००
१०%	१%	१००	९००

- Authorities may consider providing a alternative to soap-based handwashing, using a chlorine based hand rub solution, dispersed in controlled conditions in public areas. This measure will reduce the amount of water needed.
- MoHFW Advisory against spraying of hypochlorite solution on humans. This solution being oxidizing agent it causes skin irritations, rashes and can potentially be health hazard at higher concentrations and it also corrode the tunnels. **Sodium Hypochlorite globally used to sanitize fomites in tunnels only not a person carrying any virus inside the body.** Mist spry of Disinfectants like BAC at given concentration and dose exposure at mass entrance points should prove effective disinfectant
- **All these, should not be treated as relaxation from Hand washing and social distancing as far as prevention of CoVID 19 is concerned. Further this will be giving impression of false protection**

Source: Guidelines for H.ygiene and Sanitation in Densely Populated Areas, During the COVID-19 Pandemic, Office of the Principal Scientific Adviser to the Government of India, April, 2020

पाणी पुरवठा आणि स्वच्छता सेवा – सुरक्षित व्यवस्थापन

सांडपाणी प्रक्रिया केंद्र

- **SARS-CoV-2** विषाणू बाधित व्यक्ती दुरुस्त झाल्यानंतर देखील पुढचे ११.२ दिवस सक्रीय राहू शकतो याचे पुरावे मिळत आहेत. या विषाणूचा समाजातील संसर्ग जस जसा वाढेल त्याच प्रमाणात तो मलनि:सारण प्रणालीतही वाढू शकतो

- सर्व प्रक्रिया केंद्रासाठी निर्धारित देखभाल दुरुस्ती प्रोटोकॉल पाळणे आणि परफॉरमन्स सनियंत्रण

- सध्यस्थितीत पाणी प्रक्रिया केंद्र विषाणू घालवण्यास पर्याप्त नसेल तर निर्जन्तुकीकरणाची एक पायरी प्रक्रियेत वाढवावी. क्लोरिनेशन मात्रेसंबंधी ठरवताना सूचनांचा आधार घ्यावा
  (Manual of Sewerage and Sewage Treatment Systems, 2013, published by MOHUA)

- काम करणाऱ्या सर्वांसाठी वैयक्तिक सुरक्षा साधनांच्या वापर आवश्यक असून ते उपलब्ध करून देणे आणि वापरासाठी प्रोत्साहित करणे आवश्यक आहे.

प्रक्रिया केंद्रासाठी निर्धारित देखभाल दुरुस्ती प्रोटोकॉल पाळणे

नियमित निर्जंतुकीकरण केल्याची खात्री

वैयक्तिक सुरक्षा साधनांच्या वापर आवश्यक

Source: Advisory on Safe Management Of Water Supply And Sanitation Services During Covid-19 Crisis, MoHUA, GoI, April 2020

पाणी पुरवठा आणि स्वच्छता सेवा – सुरक्षित व्यवस्थापन

मैला गाळ आणि सिपेज व्यवस्थापन

शहरी आणि ग्रामीण भागातील बहुतांश शौचालयासाठी केंद्रित मैला वाहक प्रणाली उपलब्ध नाही.
शौचालय स्वच्छ ठेवणे आणि त्याचा नियमित वापर करण्यासाठी कुटुंबांना प्रोत्साहित करण्याची गरज आहे.

सर्व सामुदाईक, सार्वजनिक शौचालयांची योग्य देखभाल आणि स्वच्छता.
सर्व स्वच्छता कर्मचाऱ्यांची सुरक्षा

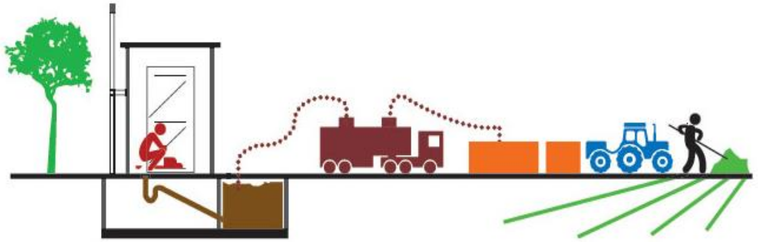

योग्य सुरक्षेसह मैला गाळ सुरक्षित व्यवस्थापन संबंधी आग्रह आणि सनियंत्रण कामात सहभागी सर्व कर्मचाऱ्यांना वैयक्तिक सुरक्षा साधनांची उपलब्धता

संपूर्ण मैला गाळ व्यवस्थापन साखळीचे सनियंत्रण आवश्यक काळजी घेण्याच्या दृष्टीने या साखळीचे मजबुतीकरण

Source: Advisory on Safe Management Of Water Supply And Sanitation Services During Covid-19 Crisis, MoHUA, GoI, April 2020
Sanitation value chain image source: The energy and Resource Institute

पाणी पुरवठा आणि स्वच्छता सेवा – सुरक्षित व्यवस्थापन

मैलागाळ आणि मैला मिश्रित पाणी व्यवस्थापन

- सेप्टिक टॅंक केवळ अत्यावशक असल्यासच रिकामा करा
- कुठल्याही यंत्रसामुग्री शिवाय सेप्टिक टॅंक रिकामा करू नका
- काम करणाऱ्या यंत्रणेने शारीरिक अंतरासह सुरक्षेचे सर्व नियम पाळावेत
- मैला साठवण टाकी असल्यास विशेष काळजी घ्यावी. यासाठी मैल्याच्या एक दशांश इतका चुना वापरावा

मैलागाळ वाहतूक

- स्वच्छता कर्मचारी आणि वाहकाने सुरक्षेचे सर्व नियम पाळावेत
- वाहन तांत्रिकदृष्ट्या वापरास तयार असावे आणि गळके नसावे
- वाहन योग्य ठिकाणी पोहोचल्याची खात्री करून घेण्यासाठी सनियंत्रण करावे

मैलागाळ प्रक्रिया

- मैलागाळ प्रक्रिया केंद्राशी संबंधित सर्व निकष प्रक्रिया केंद्र पूर्ण करीत असल्याची खात्री करून घ्यावी

Source: Virtual Orientation of SBM-G Chhattisgarh Personnel 17.4.2020 by Shrikant Navrekar

पाणी पुरवठा आणि स्वच्छता सेवा – सुरक्षित व्यवस्थापन

कोविड-१९ च्या पार्श्वभूमीवर मैलागाळ प्रक्रिया केंद्रासाठी सध्यस्थितीत उपयोगासाठी मार्गदर्शक सूचना

१ नियमित स्वच्छता- वारंवार स्पर्श होणाऱ्या कामाच्या जागा, पाण्याचे नळ, पंप, वाल्व्ह, स्वीच बोर्ड, स्वच्छता साधने, दरवाज्याचे हँडल वारंवार निर्जंतूक करून घ्या

२ प्रक्रिया केंद्रा चालवणाऱ्या कर्मचारीवर्गाकडून निर्जन्तुकिकरणासाठी हॅन्ड सॅनीटायझर, हॅन्डवाश इत्यादी वारंवार वापरल्या जातील हे पहा

३ आजारी कर्मचाऱ्यांना घरी राहण्यास सांगून त्यांना आरोग्य सेवा मिळत असल्याची खात्री करा

४ प्रत्यक्ष प्रक्रिया केंद्रावर वैयक्तिक सुरक्षा साधनांचा वापर सुनिश्चित करा

५ कचरा व्यवस्थापन प्रक्रियेतून निघालेला कचरा, वापरलेले ग्लोव्हज, मास्क, पेपर टावेल इत्यादी कचरा सुयोग्य कचरा बॅगमध्येच टाका

६
- स्लीपेज असल्यास व्हकयूम पंपच्या मदतीने काढून घ्या किंवा ते शक्य नसल्यास त्यावर चुना टाका.
- हे उपचार शक्य नसल्यास स्पील धुवून घ्या आणि ते धुतलेले पाणी बंद नालीत सोडा. स्पील काढलेल्या ठिकाणी क्लोरीन टाका.

Source: Indian Institute of Human Settlements, 2020, NIUA-SCBP Portal – Response to COVID-19

विलगीकरण केंद्र आणि घरातील कचरा व्यवस्थापन

विलागीकरणातील घरातून कचरा व्यवस्थापन

संकलन –

काळ्या रंगाच्या बॅग मध्येच भर आणि जागेवरच निर्जंतूक करा

वाहतूक –

जागेवरच निर्जंतूक केलेली बॅग छोट्या बंद वाहनातून वाहतूक करा.

व्यवस्थापन

- वाहन लॅन्डफील जागेवर हा कचरा सोडियम हय्पोक्लोराईड अथवा इतर मान्यता प्राप्त क्लीनर टाकून पसरवा.
- नंतर हा कचरा 2m x 1m x 1m (LxBxD) आकाराच्या चरमध्ये गाडून टाका. त्यावर चर खोदताना काढलेले मटेरीअल टाका
- ही प्रक्रिया पूर्ण झाल्यावर वाहन निर्जंतूक करून घ्या

विलगीकरण घरातील कचरा घरगुती घटक कचरा समजावा.

विलगीकरण घरातील कचरा स्वतंत्र संकलित करून त्याची वाहतूक देखील स्वतंत्र करावी.

Source- Instructions for safe disposal of waste from quarantined households by MoHUA, GoI on 21st March 2020

Source: Guidelines for collection, transportation and disposal of suspected COVID-19 waste and solid waste from quarantined homes and containment areas by MPCB on 4th April 2020

विलगीकरण केंद्र आणि घरातील कचरा व्यवस्थापन

स्वच्छता कर्मचारी सुविधा आणि संरक्षण

कामाच्या ठिकाणी येण्यापूर्वी
आणि कामाचेठीकन सोडण्यापूर्वी

थर्मल तपासणी आणि हात
साबण आणि पाण्याने
स्वच्छ धुणे

मास्क आणि ग्लोव्हज
सारखी सुरक्षा साधने
वापरा

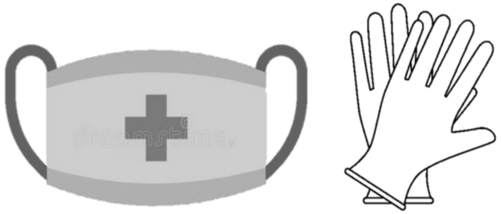

वापरानंतर निर्धारित ठिकाणीच टाका

ही सुरक्षा साधने
बायोमेडिकल वेस्ट
समजण्यात यावे.
इनसिरीनेशन पद्धती
वापरून व्यवस्थापन करा

Source: Additional advisory for maintaining cleanliness during lockdown period by MoHUA, GoI on 26th march 2020

विविध ठिकाणी उपयुक्त असणारी वैयक्तिक सुरक्षा साधने

विविध ठिकाणी उपयुक्त असणारी वैयक्तिक सुरक्षा साधने

सुरक्षा साधने	तपशील	सांडपाणी व्यवस्थापन (उपसा करणारे, यंत्राच्या सहाय्याने सीवर स्वच्छ करणारे, प्रक्रिया केंद्रातील आणि तेथे देखभाल दुरुस्ती करणारे कर्मचारी)	घनकचरा व्यवस्थापन (घराघरातून कचरा संकलन, कचरा ट्रान्स्फर केंद्र, कचरा वर्गीकरण, प्रक्रिया केंद्र येथे काम करणारे कर्मचारी	घनकचरा व्यवस्थापन (रस्ते सफाई करणारे कर्मचारी)
हार्ड हॅट	Hard Hat with shell made out of polypropylene co - polymer with headband, harness, sweathband, peak and chinstrap. Recommended for use only when hazard of falling object, working at height or near open chambers.	✓	✓	
इअर प्लग्स	Corded, flanged shaped ear plugs made out of non irritant and non allergic material. The ear plugs should be washable and reusable. Recommended for use only in case of noise hazard.	✓	✓	
फेस शिल्ड	Face shield made out of clear polycarbonate having size 8.0" x 15.5" and thickness of 1.0 mm. The shield should be compatible with the safety hard hat.	✓	✓	

Source: By Saniverse, Environmental Solutions, Practitioners' resources by NIUA 2020, SCBP Portal- Response to COVID-19

विविध ठिकाणी उपयुक्त असणारी वैयक्तिक सुरक्षा साधने

सुरक्षा साधने	तपशील	सांडपाणी व्यवस्थापन (उपसा करणारे, यंत्राच्या सहाय्याने सीवर स्वच्छ करणारे, प्रक्रिया केंद्रातील आणि तेथे देखभाल दुरुस्ती करणारे कर्मचारी)	घनकचरा व्यवस्थापन (घराघरातून कचरा संकलन, कचरा ट्रान्स्फर केंद्र, कचरा वर्गीकरण, प्रक्रिया केंद्र येथे काम करणारे कर्मचारी	घनकचरा व्यवस्थापन (रस्ते सफाई करणारे कर्मचारी)
सेफ्टी ग्वागल्स	Safety goggles must be light weight made out of clear polycarbonate material offering high impact resistance and 99.9% UV protection.	✓		
पूर्ण बाह्याचे शर्ट	High visibility full sleeves shirt made out of high wicking polyester for comfortable use in hot and humid conditions. Presence of reflective strips for high visibility in low light conditions is optional.	✓		✓
हाय व्हीजीबिलेटी सेफ्टी वेस्ट	Safety vests made of plain or mesh polyester, 1 or 2 inch high gloss white or yellow horizontal & vertical reflective tape. Recommended to be worn with apparel in street sweeping activity for high visibility in low light conditions.			✓

Source: By Saniverse, Environmental Solutions, Practitioners' resources by NIUA 2020, SCBP Portal- Response to COVID-19

विविध ठिकाणी उपयुक्त असणारी वैयक्तिक सुरक्षा साधने

सुरक्षा साधने	तपशील	सांडपाणी व्यवस्थापन (उपसा करणारे, यंत्राच्या सहाय्याने सीवर स्वच्छ करणारे, प्रक्रिया केंद्रातील आणि तेथे देखभाल दुरुस्ती करणारे कर्मचारी)	घनकचरा व्यवस्थापन (घराघरातून कचरा संकलन, कचरा ट्रान्स्फर केंद्र, कचरा वर्गीकरण, प्रक्रिया केंद्र येथे काम करणारे कर्मचारी	घनकचरा व्यवस्थापन (रस्ते सफाई करणारे कर्मचारी)
कार्गो पँट	Full length Cargo pants made out of polyester and cotton. The pants should have gusseted crotch, wide belt loops and reinforced front and Cargo pockets. Presence of reflective strips is mandatory. The full length pants protects the worker from coming in contact with dusts and harmful substances.			✓
फुल लेन्थ पँट	High visibility full length pants made out of polyurethane coated breathable polyester for comfortable use in hot and humid conditions and easy cleaning. Presence of reflective strips for high visibility in low light conditions is optional.	✓		

Source: By Saniverse, Environmental Solutions, Practitioners' resources by NIUA 2020, SCBP Portal- Response to COVID-19

विविध ठिकाणी उपयुक्त असणारी वैयक्तिक सुरक्षा साधने

सुरक्षा साधने	तपशील	सांडपाणी व्यवस्थापन (उपसा करणारे, यंत्राच्या सहाय्याने सीवर स्वच्चा करणारे, प्रक्रिया केंद्रातील आणि तेथे देखभाल दुरुस्ती करणारे कर्मचारी)	घनकचरा व्यवस्थापन (घराघरातून कचरा संकलन, कचरा ट्रान्स्फर केंद्र, कचरा वर्गीकरण, प्रक्रिया केंद्र येथे काम करणारे कर्मचारी	घनकचरा व्यवस्थापन (रस्ते सफाई करणारे कर्मचारी)
पायांची सुरक्षा	Protective footwear having steel toe with upper body made out of grain leather and polyurethane outsole for protection against physical hazards. Ankle length shoes when paired with full pants provides complete protection from incidental splashes of hazardous liquids.	✓	✓	✓
पायांची सुरक्षा	Protective footwear Protective footwear made out of poly vinyl-chloride and has energy absorption heel. Anti-skid highly flexible and extra strong for protection against physical hazards. These shoes are recommended for jobs in SWM where the worker is going to come in continuous contact with liquid. Ankle length shoes should be paired with full pants provides complete protection.		✓	

Source: By Saniverse, Environmental Solutions, Practitioners' resources by NIUA 2020, SCBP Portal- Response to COVID-19

विविध ठिकाणी उपयुक्त असणारी वैयक्तिक सुरक्षा साधने

सुरक्षा साधने	तपशील	सांडपाणी व्यवस्थापन (उपसा करणारे, यंत्राच्या सहाय्याने सीवर स्वच्छ करणारे, प्रक्रिया केंद्रातील आणि तेथे देखभाल दुरुस्ती करणारे कर्मचारी)	घनकचरा व्यवस्थापन (घराघरातून कचरा संकलन, कचरा ट्रान्स्फर केंद्र, कचरा वर्गीकरण, प्रक्रिया केंद्र येथे काम करणारे कर्मचारी	घनकचरा व्यवस्थापन (रस्ते सफाई करणारे कर्मचारी)
एन ९५ फेस मास्क	N 95 Face Mask with exhalation valve and straps made out of Thermo plastic Elastomer, Aluminium nose clip, Polyurethane nose foam, polypropylene filter, polyester shell and cover web.	✓	✓	
फेस मास्क	Foldable respiratory half mask made of non- woven polypropylene wide adjustable elastic straps, Aluminium nose clip, Reinforcement nose foam.		✓ सेंद्रिय कचरा आणि घटक वायू संपर्क आल्यास वापरावे	✓ रस्ते झाडताना धुलीकनापासून संरक्षण होण्यासाठी वापर

Source: By Saniverse, Environmental Solutions, Practitioners' resources by NIUA 2020, SCBP Portal- Response to COVID-19

विविध ठिकाणी उपयुक्त असणारी वैयक्तिक सुरक्षा साधने

सुरक्षा साधने	तपशील	सांडपाणी व्यवस्थापन (उपसा करणारे, यंत्राच्या सहाय्याने सीवर स्वच्छ करणारे, प्रक्रिया केंद्रातील आणि तेथे देखभाल दुरुस्ती करणारे कर्मचारी)	घनकचरा व्यवस्थापन (घराघरातून कचरा संकलन, कचरा ट्रान्स्फर केंद्र, कचरा वर्गीकरण, प्रक्रिया केंद्र येथे काम करणारे कर्मचारी	घनकचरा व्यवस्थापन (रस्ते सफाई करणारे कर्मचारी)
मेकॅनिकल रेजीस्टंट ग्लोव्हज	Mechanical Resistant, nitrile coated gloves having nylon lining, Specialized grip such as dotted or Sandy and Knitted Cuffs. Recommended to be worn for jobs which might inclue incidental contact with liquid hazardous waste or chemical.	✓	✓	✓
केमिकल रेजीस्टंट ग्लोव्हज	Chemical resistant, nitrile gloves having flock lined inners, diamond finish grip, straight cuff, minimum thickness of 0.38mm and length of 330 mm. Recommended to be worn on jobs which includes continuous and international contact with liquid hazardous waste or chemical.	✓	✓	

Source: By Saniverse, Environmental Solutions, Practitioners' resources by NIUA 2020, SCBP Portal- Response to COVID-19

कोविड-१९ च्या अनुषंगाने
प्रतिसाद व सज्जता, जोखीम आणि संसर्गाचे प्रतिबंध व नियंत्रण
तसेच
परिसर स्वच्छता आणि कचरा व्यवस्थापन

याविषयी दूरस्थ प्रशिक्षण कार्यक्रम

४. स्वच्छता अनुकरणीय उदाहरणे

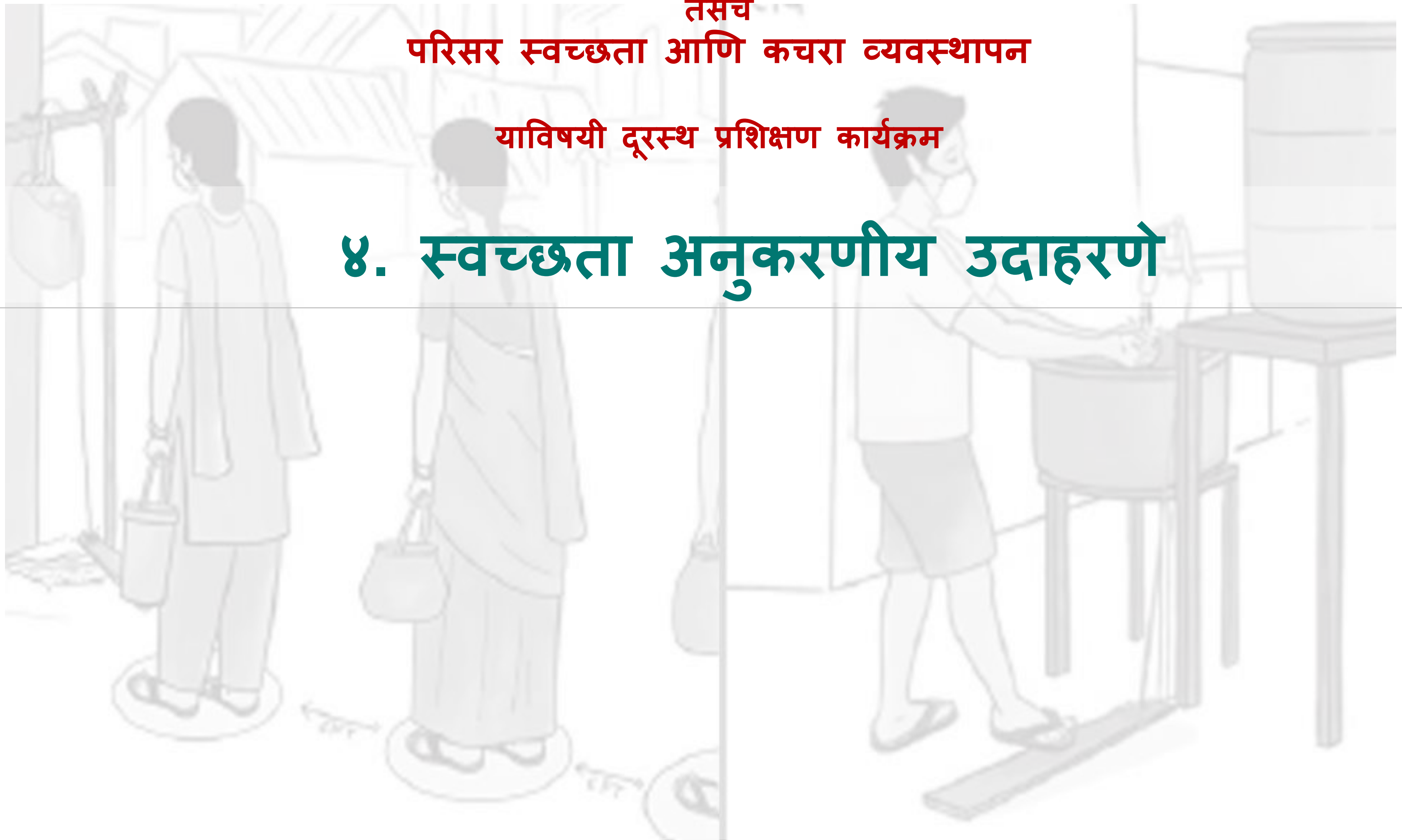

स्वच्छता सुविधा व्यवस्थापन – सार्वजनिक शौचालये

सार्वजनिक शौचालयांच्या ठिकाणी शारीरिक अंतर संबंधी नियमांची अंमलबजावणी महाराष्ट्राच्या अनेक शहरातून होत आहे.
त्यासाठी प्रत्येकी एक मीटर अंतरावर वर्तुळ काढून रांगेत उभे राहण्यासाठी जागा निश्चित केल्या आहेत
स्वच्छता कार्यकर्ते आणि निरीक्षक निगराणीचे काम करीत आहेत

पाचोरा, महाराष्ट्र

नसरापूर, आंध्रप्रदेश

मुंबई, महाराष्ट्र

Source: Compendium of Good Practices for Small and Medium Towns – Focus on sanitation by Center for Water and Sanitation (C-WAS), CRDF, CEPT University April 2020
Safely Managed Sanitation Good Practices By Narsapur, Andhra Pradesh State, Compiled By ASCI

स्वच्छता सुविधांचे व्यवस्थापन – हात धुण्याच्या सोयी

अनेक शहरात हॉट स्पॉट, बाजाराच्या जागा, औषधी दुकाने, झोपडपट्ट्या इत्यादी ठिकाणी हात धुण्याची सुविधा आणि त्यासाठी पाणी उपलब्ध करून देण्यात आले आहे

रामटेक, महाराष्ट्र

पाचोरा, महाराष्ट्र

मुंबई, महाराष्ट्र

शहादा, महाराष्ट्र

Source: Compendium of Good Practices for Small and Medium Towns – Focus on sanitation by Center for Water and Sanitation (C-WAS), CRDF, CEPT University April 2020

स्वच्छता साधनांचे व्यवस्थापन – हात धुण्याच्या सुविधा

झोपडपट्टी भागात राहणाऱ्या कुटुंबांसाठी हात धुण्याच्या सुविधा

उघड्या वाहनावर पाण्याची टाकी बसवून बेसीनसह चार तोट्यांची हात धुण्याची व्यवस्था

नंदयाल महानगरपालिका आंध्रप्रदेश

Source: Fight Against COVID-19, Sample Best Practices by Urban Local Bodies- Presentation by MoHUA, GoI

जाणीव जागृतीसाठी उपक्रमांचे आयोजन

मुंबई, महाराष्ट्र

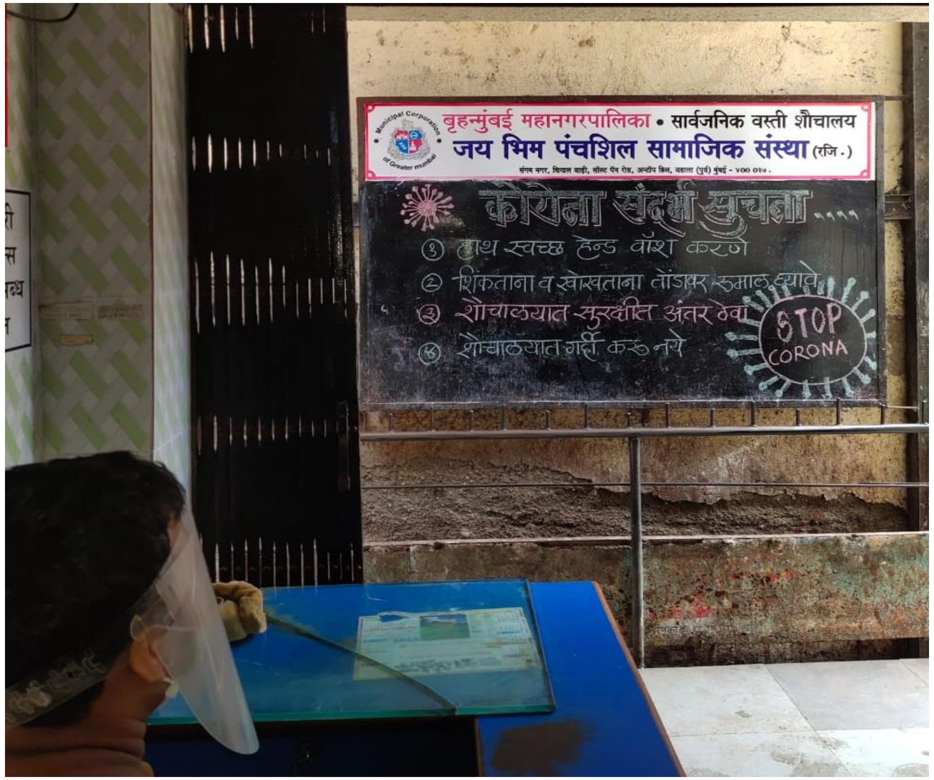

मुंबई, महाराष्ट्र

कोविड-१९ च्या अनुषंगाने
प्रतिसाद व सज्जता, जोखीम आणि संसर्गाचे प्रतिबंध व नियंत्रण
तसेच
परिसर स्वच्छता आणि कचरा व्यवस्थापन

याविषयी दूरस्थ प्रशिक्षण कार्यक्रम

५. जैव-वैद्यकीय कचरा व्यवस्थापन

५.१. जैव-वैद्यकीय कचरा व्यवस्थापन अधिनियम, २०१६

जैव-वैद्यकीय कचरा व्यवस्थापन अधिनियम, २०१६

जैव-वैदयकीय कचरा म्हणजे मनुष्य किंवा प्राणी यांच्या **रोगाच्या उपचार, निदान किंवा लसीकरणाच्या वेळी** किंवा त्यासंबंधित **संशोधन क्रियामध्ये किंवा त्या उत्पादनांच्या तपासणीमध्ये किंवा आरोग्य शिबिरांमध्ये** निर्माण होणारा कोणताही कचरा

उपयोजन

१. हे नियम **ज्याच्याकडे संस्था आणि / किंवा आरोग्य सुविधा केंद्र असतील अशा व्यक्तीस** लागू होतात
२. संस्थेतील प्रत्येक व्यक्तीचे हा तयार झालेला जैव-वैदयकीय कचरा संकलित करणे, साठवणे, सुरक्षित वाहतूक आणि योग्य विल्हेवाट लावणे किंवा हाताळणे हे कर्तव्य असेल

Source: Maharashtra Pollution Control Board

कोविड-१९ संबंधित कर्तव्ये

१. **एसपीसीबी व सीटीएफ (SPCB & CTF) ऑपरेटरला स्थापना व सुविधेची माहिती देणे**

२. जैव-वैद्यकीय कचरा संस्थेतच **वेगळा** करून त्यावर **कोविड-१९ बायोहजार्ड (BIOHAZARD)** हे चिन्ह लावावे

३. **प्रयोग शाळेतील तसेच सूक्ष्मजीववैज्ञानिक कचरा, रक्ताचे नमुने /रक्ताच्या पिशव्याची पूर्व-उपचारानंतर विल्हेवाट लावण्यासाठी सीटीएफ (CTF) ला पाठवा**

४. **निर्जंतुकीकरण** करून, **हवेशीर आणि सुरक्षित ठिकाणी** हा कचरा ठेवा

५. **रासायनिक द्रव कचरा** हा न्यूट्रलायझेशन (**neutralization**) करून **वेगळा करून** ठेवावा

६. सांडपाणी किंवा मैला २% सोडियम हायपोक्लोराईट मध्ये, किमान अर्धा तास ठेवावा

७. आरोग्य कर्मचाऱ्यांना व इतरांना **Hepatitis B आणि Tetanus चे लसीकरण** करावे, **प्रशिक्षण द्यावे.** त्याची **नोंद ठेवावी**

८. एमपीसीबी (MPCB) ला तसेच SPCB ला कोविड संसर्ग संदर्भात दुर्घटना घडली तर तात्काळ अहवाल द्यावा/कळवावे

९. रोजचा निर्माण होणाऱ्या कचऱ्याचा अहवाल **SPCB/CPCB वेब पोर्टल / मोबाईल ऐपवर कळवावा**

१०. २४ तासाच्या आत जर CTF ऑपरेटर ने कचरा जमा केला नाही किंवा विल्हेवाट लावली नाहीतर स्थानिक SPCB कार्यालयास कळवावे

११. संक्रमण नियंत्रण समितीची स्थापना, कचऱ्याच्या प्रभावी व्यवस्थापनासाठी तसेच पुनरावलोकन, परीक्षण आणि रेकॉर्ड करण्यासाठी करा

Source: Maharashtra Pollution Control Board

स्थानिक प्राधिकरणाची भूमिका

१. **सार्वजनिक जैव-वैद्यकीय सुविधा केंद्र स्थापित करण्यासाठी पुढाकार घ्या**

२. स्थानिक अधिकाऱ्यांद्वारे चालवल्या जाणाऱ्या रुग्णालये/संस्थांकडून अधिकृततेसाठी अर्ज केले गेले आहेत याची खात्री करा

३. **रुग्णालये आणि नर्सिंग होम मधील वेगळा केलेला बिगर जैव-वैद्यकीय घन कचरा उचलणे आणि वाहतूक करणे सुरूच ठेवा**

४. महानगरपालिका हद्दीत निर्माण झालेल्या जैव-वैद्यकीय कचऱ्यासाठी सार्वजनिक **जैव-वैद्यकीय सुविधा / ज्वलन केंद्र** विल्हेवाट लावण्यासाठी असावेत

५. **उत्तम व्यवस्थापनासाठी** मेडिकल असोसिएशन, पीसीबी (PCB), सुविधा ऑपरेटरशी **नियमितपणे संवाद** साधावा

६. जैव-वैद्यकीय कचऱ्याच्या **प्रभावी व्यवस्थापन यंत्रणेसाठी** सर्व आरोग्य सुविधा केंद्रे **सदस्य** असायला हवेत

Source: Maharashtra Pollution Control Board

५.२. जैव-वैद्यकीय कचरा व्यवस्थापनासाठी आदर्श कार्यप्रणाली

खबरदारी आणि सुरक्षा उपाय

हातांची स्वच्छता (योग्य उत्पादन आणि तंत्राचा वापर करावा)

- साबण आणि पाणी : हात साबण पाण्याने ४०-६० सेकंद धुवावेत!
- अल्कोहोल बेसड हँड रब : जर साबण-पाणी उपलब्ध नसेल तर अल्कोहोल बेसड हँड रब वापरुन हात २०-३० सेकंद स्वच्छ करावेत !
- हात जर अस्वच्छ दिसत असतील तर अंटीसेप्टिक साबण वापरुन हात पाण्याने स्वच्छ धुवून पुसावेत (पुसण्यासाठी घेतलेला टॉवेल एकदाच वापरावा)

कोविड-१९ पासून बचावासाठी वैयक्तिक सुरक्षा साधने

Face Mask

Nose + mouth

N95 Mask

Nose + mouth

Face shield

Eyes + Face

Goggle

Eyes

Gown

Body

Apron

Body

Gloves

Hands

Head cover

Head + hair

Shoe cover

Feet

Source: Maharashtra Pollution Control Board

खबरदारी आणि सुरक्षा उपाय

सुरक्षित इंजेक्शन पद्धती, अनुकूचिदार साधनांचे व्यवस्थापन आणि दुखापतीपासून बचाव

रूग्णांसाठी वापरली जाणारी उपकरणे हाताळताना आणि वाहतूक करताना हातमोजे घाला

रूग्णांसाठी वापरली जाणारी उपकरणांची सुरक्षित हाताळणी, साफसफाई आणि निर्जंतुकीकरण

रुग्णांच्या खोलीतून उपकरणे बाहेर काढण्यापूर्वी त्यांचे निर्जंतुकीकरण करणे आवश्यक आहे

CHEMICAL SPILLAGE

Isolate, neutralise and clean thoroughly

Collect in separate liner for incineration

BODY FLUID SPILLAGE

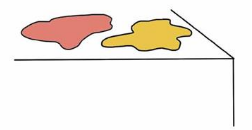

Isolate, mop with absorbent cloth/paper and disinfect appropriately

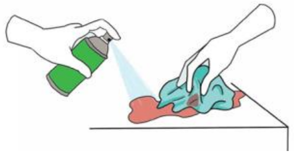

Collect in separate liner for incineration

रुग्णांचे मलीन झालेले कपडे, टॉवेल, बेड शीट्स/ चादरी साफ करणे

- रूग्णाला घरी पाठवल्यावर त्याने वापरलेले कपडे आणि पृष्ठभाग दिवसातून किमान एकदा साफ करून निर्जंतुक करून घ्या
- जे कर्मचारी ही साफ सफाई करत आहेत त्यांनी योग्य टी सुरक्षा साधने वापरणे गरजेचे आहे
- खराब झालेले हे कपडे शरीराच्या संपर्कात येऊ देऊ नये; ते बादलीत किंवा न गळणाऱ्या पिशवीत ठेवावेत व त्यावर लेबल लावलेले असावे. त्यानंतर हातांची स्वच्छता करावी
- जर रुग्णाच्या शरीरातील कोणत्याही स्त्रावाशी संपर्क आला तर लगेच स्वच्छता करावी

Source: Maharashtra Pollution Control Board

खबरदारी आणि सुरक्षा उपाय

पर्यावरण स्वच्छता आणि निर्जंतुकीकरण

स्थापित स्वच्छता पद्धतींचा वापर करावा
जास्तीत जास्त जैव कचरा व्यवस्थापनासाठी गोळा करावा
सर्व उपकरणे आणि पृष्ठभाग निर्जंतुक करावेत

पृष्ठभाग दोन गटांमध्ये विभागले जाऊ शकतात
कमीतकमी संपर्क होणारे साधलेले (उदा. जमीन आणि छत)
“जास्त स्पर्श होणारे पृष्ठभाग" - जेथे वारंवार हात लागतात

रूग्णांच्या परिसरातील जास्त स्पर्श होणारे पृष्ठभागांचे सतत सफाई आणि निर्जंतुकीकरण करणे आवश्यक आहे

- **दाराच्या मुठी**
- **बिछाना (Bedrails)**
- **दिव्याची बटणे**
- **रुग्णाच्या खोलीतील पृष्ठभाग आणि शौचालयातील भिंती**
- **पडद्याच्या कडा, इत्यादि**

Source: Maharashtra Pollution Control Board

जैव-वैद्यकीय कचरा – वर्गीकरणाची पद्धत, जमा करणे, प्रक्रिया करणे आणि योग्य विल्हेवाट लावणे

Source: Maharashtra Pollution Control Board

कोविड-१९ बाधित भागातील/ केंद्रातील घन आणि जैव-वैद्यकीय कचरा वर्गीकरण

घन कचरा वर्गीकरण

जैव-वैद्यकीय कचरा वर्गीकरण

Source: Maharashtra Pollution Control Board

कोविड-१९ अलगीकरण कक्षासाठी खबरदारी

१. वेगळ्या समर्पित ट्राली आणि स्वतंत्र रंगाचे डब्बे/पिशव्या/कंटेनर वापरा

२. CPCB च्या सुधारित मार्गदर्शक तत्वानुसार कचऱ्याचे विभाजन करा

३. “कोविड-१९” असे लेबल या कचऱ्यावर लावले पाहिजे, जेणे करून प्राधान्य क्रमाने, त्याची योग्य पद्धतीने विल्हेवाट लावली जाईल

४. कचऱ्याची गळती रोखण्यासाठी आणि पिशव्या फाटू नये यासाठी **दुहेरी थराच्या** (किंवा २ पिशव्या) वापरल्या जाव्यात

५. जैविक कचरा व्यवस्थापनासाठी CBWTF ला देण्यापूर्वी वेगळा गोळा करून साठवावा

६. विलगीकरण कक्षातील कचरा देखील वरील पद्धतीने गोळा करून CBWTF च्या गाडीमध्ये दिला जावा

७. विलगीकरण कक्षातील कचऱ्याचे **वेगळा अभिलेख (record)** ठेवावा

८. इतर सर्व कचऱ्याची, घनकचरा हाताळणी अधिनियम, २०१६ नुसार विल्हेवाट लावली जावी

Source: Maharashtra Pollution Control Board

कोविड-१९ रुग्ण असलेल्या घरातील घन व जैव-वैद्यकीय कचऱ्याचे विभाजन

अलगीकरण कक्ष प्रमुखाची जबाबदारी

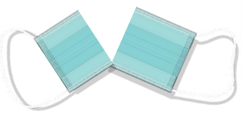

१. अलगीकरण कक्षातून/ घरातून/ होम केअर सुविधांकडून कमीत कमी जैव-वैद्यकीय कचरा निर्माण व्हावा

२. इतर घरातील कचरा: **घन कचरा हाताळणी अधिनियम, २०१६ नुसार** विल्हेवाट लावली जावी

३. अलगीकरण कक्षातील जैव -वैद्यकीय कचऱ्यामध्ये सिरिंज, कालबाह्य किंवा टाकलेली औषधे, वापरलेले मास्क / हातमोजे आणि इतर आजार असलेल्या रुग्णांच्या, मूत्र पिशव्या, शरीरातील द्रव किंवा रक्ताने भिजलेल्या पदार्थांचा समावेश असू शकतो

४. स्थानिक स्वराज्य संस्थेने पुरविलेल्या **पिवळ्या रंगाच्या पिशव्यांमध्ये**, सर्व जैव-वैद्यकीय कचरा एकत्रित करून तो अधिकृत केंद्राकडे सुपूर्द करण्यात यावा

५. जैव-वैद्यकीय कचरा घेऊन जाण्यासाठी **सीबीडब्ल्यूटीएफ ऑपरेटरशी** संपर्क करावा

६. अलग ठेवलेल्या घराची / होम-केअरची काळजी घेणाऱ्या व्यक्तींनी संशयित किंवा बऱ्या झालेल्या कोविड -१९ रूग्णांचा कचरासुद्धा स्थानिक स्वराज्य संस्थेने निर्देशित केलेल्या पद्धतींचे पालन करून **पिवळ्या पिशव्यामध्ये** जमा करावा.

७. अलगीकरण केलेल्या घरातील वापरलेले मास्क आणि हातमोजे कागदाच्या पिशवीत **किमान 72 तास गुंडाळून ठेवून** मग इतर घन कचऱ्याबरोबर द्यावा. मास्क व हातमोज्यांचा पुनर्वापर टाळण्यासाठी, विल्हेवाट लावण्यापूर्वी ते तुकडे करून / कापुन टाकावेत

Source: Maharashtra Pollution Control Board

कंटेनमेंट भागातील किंवा अलग केलेल्या घरातील कचरा व्यवस्थापन

१. नागरिक, आरोग्य कर्मचारी, अलगीकरण केलेल्या घरातील लोक तसेच प्रयोगशाळेतील कर्मचारी यांनी **वापरलेले मास्क, हातमोजे व इतर संरक्षक उपकरणे**, पिवळ्या प्लास्टिकच्या पिशव्यामध्ये बायोहाझार्ड चिन्हासह स्वतंत्रपणे गोळा करून "**कोविड -१९ कचरा**" असे चिन्हांकित केले जावे

२. पिवळ्या पिशव्या, बायो मेडिकल वेस्ट कॉमन ट्रीटमेंट फॅसिलिटी (सीटीएफ) ऑपरेटरकडे **जंतुनाशक फवारणीनंतर** देण्यात याव्यात

३. हा कचरा वेगळ्या स्वतंत्र वाहनातून वहन करून CTF कडे विल्हेवाटीसाठी देण्यात यावा

४. स्थानिक स्वराज्य संस्था प्रमुख आणि CTFयांनी या कचऱ्याची वेगळी दैनंदिन नोंद ठेवून टी रोजच्या रोज **MPCB web portal वर पाठवावे**

५. अलगीकरण केलेल्या घरातील / क्षेत्रातील निर्माण केलेला इतर कचरा जागेवरच, निर्जंतुकीकरणानंतर 'काळ्या' पिशव्यामध्ये गोळा केला जावा

६. या काळ्या पिशव्यातील कचरा गोळा करून, लहान बंद वाहनांच्या माध्यमातून गावच्या निर्देशित लँडफिल साइटवर पोहोचविला जावा. प्रत्येक फेरीनंतर वाहनांची पूर्णपणे निर्जंतुकीकरण करण्यात यावे

७. लँडफिल साइटवर अशा कचऱ्यावर सोडियम हायपोक्लोराइटने फवारणी केली जावी आणि त्यास 2 मीटर x 1 मी x 1 मी (L x B x D) आकाराचा खड्डा करून खोल गाडावे आणि त्याच खोदलेल्या साहित्याने ते झाकावे

८. 'पिवळ्या' आणि 'काळ्या' कचऱ्याच्या पिशव्या हाताळणाऱ्या कर्मचाऱ्यांना वैयक्तिक सुरक्षा साहित्य आणि पुरेशी जंतुनाशके विल्हेवाट लावण्याच्या ठिकाणी (लँडफिल साइटवर) प्रदान केली जावीत

Source: Maharashtra Pollution Control Board

रूग्णांचे चादरी, टॉवेल्स आणि कपडे साफ करणे

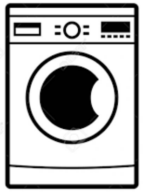
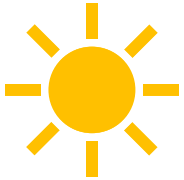

- **दिवसातून कमीतकमी एकदा, सर्व ठिकाणी (पृष्ठभागदेखील) यांची जंतुनाशकांद्वारे स्वच्छता करावी**
  - ७०% इथिल अल्कोहोल - पुनर्वापरासाठीच्या वस्तु व उपकरणांसाठी
  - सोडियम हायपोक्लोराईटचे ०.५% (५००० ppm) द्रावण - पृष्ठभागांसाठी
  - रूग्णांचे चादरी, टॉवेल्स आणि कपडे हाताळणाऱ्या कर्मचाऱ्यांनी पुरेशी वैयक्तिक सुरक्षा साधने (जाड हातमोजे, मास्क, फेसशिल्ड/गॉगल, लांब बाहीचे गाऊन) आणि बूट वापरावेत.
  - कधीही मळलेले कपडे शरीराजवळ धरू नका; लिक-प्रूफ पिशवी किंवा बादलीमध्ये मळलेले, रक्त/शरीरातील द्रवपदार्थाने माखलेले कपडे हाताळल्या नंतर तसेच वैयक्तिक सुरक्षा साधने वापरुन काढून टाकल्यानंतर हात निर्जंतुक करा. रुग्णाचे कपडे, न गळणाऱ्या, पिशव्या किंवा कंटेनरमध्ये ठेवा. त्याला स्पष्टपणे चिन्हांकित करा
- **वॉशिंग मशीन असल्यास : ६०-९०**°C तापमानावर डिटर्जंट/ **साबण** वापरुन,३० मिनिट 0.१% क्लोरीनच्या द्रावणात भिजवून धुवून कडक उन्हात वाळवा
- **वॉशिंग मशीन नसल्यास:** एका मोठ्या पिंपात गरम पाणी व साबण एकत्र करून त्यात चादरी बुडवा, पाण्याचे थेंब अंगावर उडू न देता काठीने ढवळा. (०.१% क्लोरिनच्या द्रावणात) अंदाजे ३० मिनिटे चादरी बुडवा.
- शेवटी स्वच्छ पाण्याने खळखळून धुवा आणि सूर्यप्रकाशात पूर्णपणे वाळू द्या.

Source: Maharashtra Pollution Control Board

५.३. जैव-वैद्यकीय कचरा व्यवस्थापन सेवा शृंखला/ साखळी

कोविड उपचार केंद्र - जैव-वैद्यकीय कचरा वहन आणि विल्हेवाट

Biomedical waste is to be given to the Common Biomedical Waste Treatment and Disposal Facility (CBWTF) for complete treatment and disposal as per Biomedical Waste Management Rules, 2016

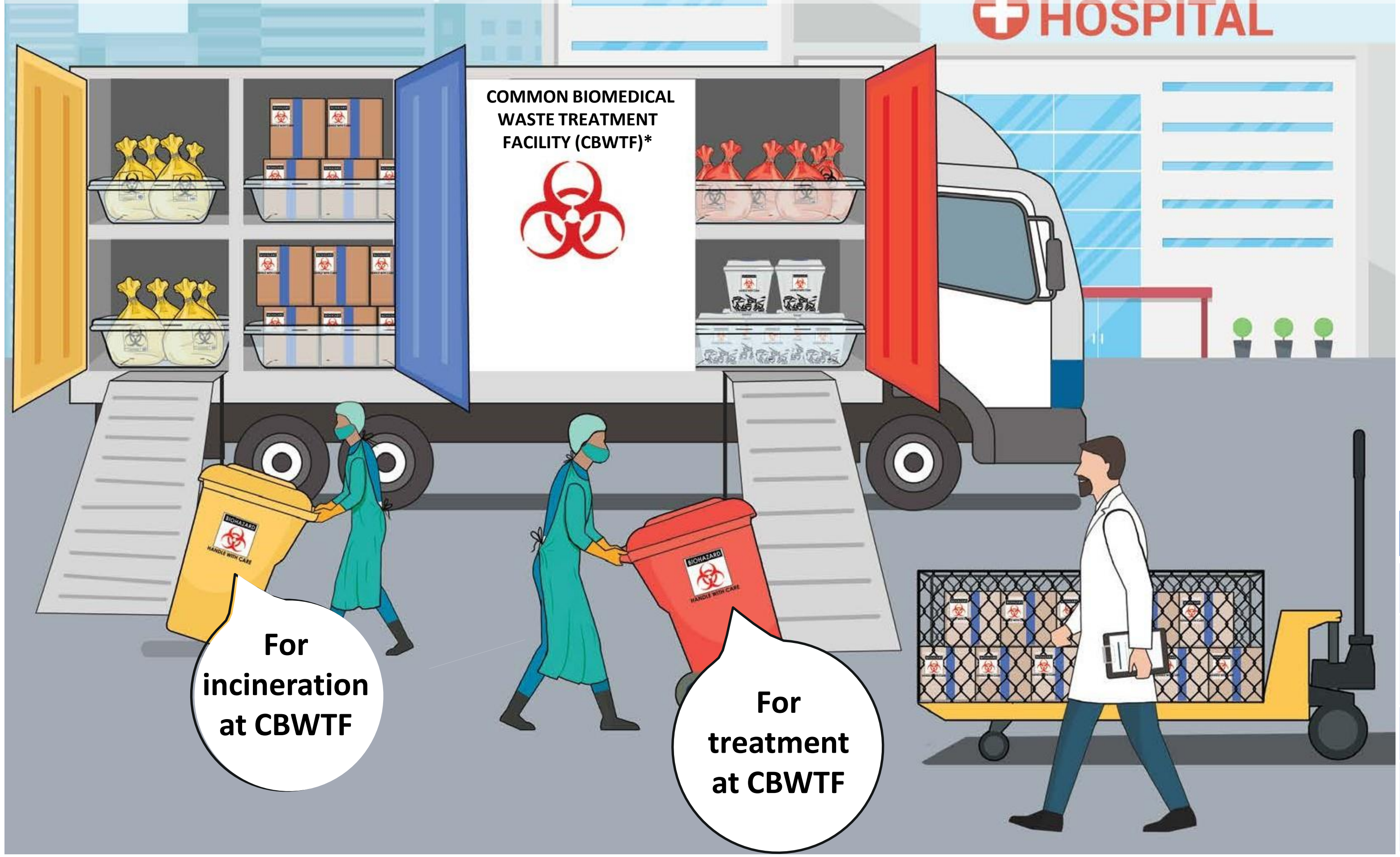

Standards for Treatment and Transportation of Bio-medical Waste are as per Schedule II of BMWM Rules, 2016

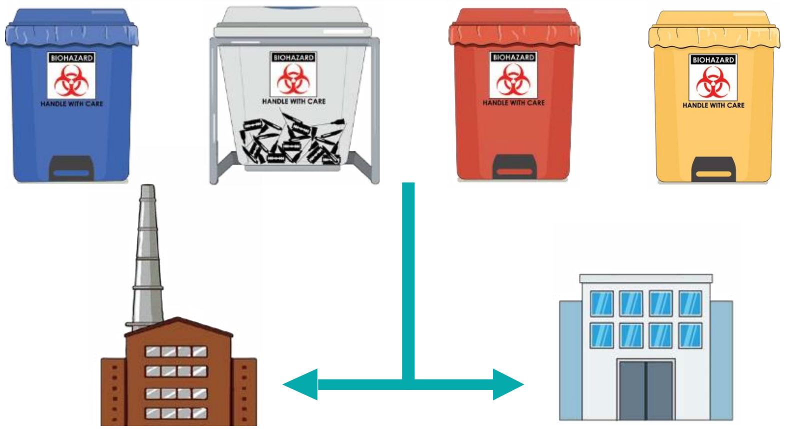

Colour	Disposal Options
Blue	Disinfection or Auto/Micro/Hydro and sent to recycling
White	Auto/Dry heat sterilization followed by shredding/ mutilation/encapsulation
Red	Auto/Micro/Hydro and sent to recycling
Yellow	Incineration (Deep Burial only in rural or remote areas without access to CBWTF with prior approval)

Source: R&D: Ananya Tewari, Poornima Prabhakaran and Shyamala Mani, Centre for Chronic Disease Control and Centre for Environmental Health, Public Health Foundation of India

आरोग्य सुविधा केंद्रातील सांडपाणी व्यवस्थापन

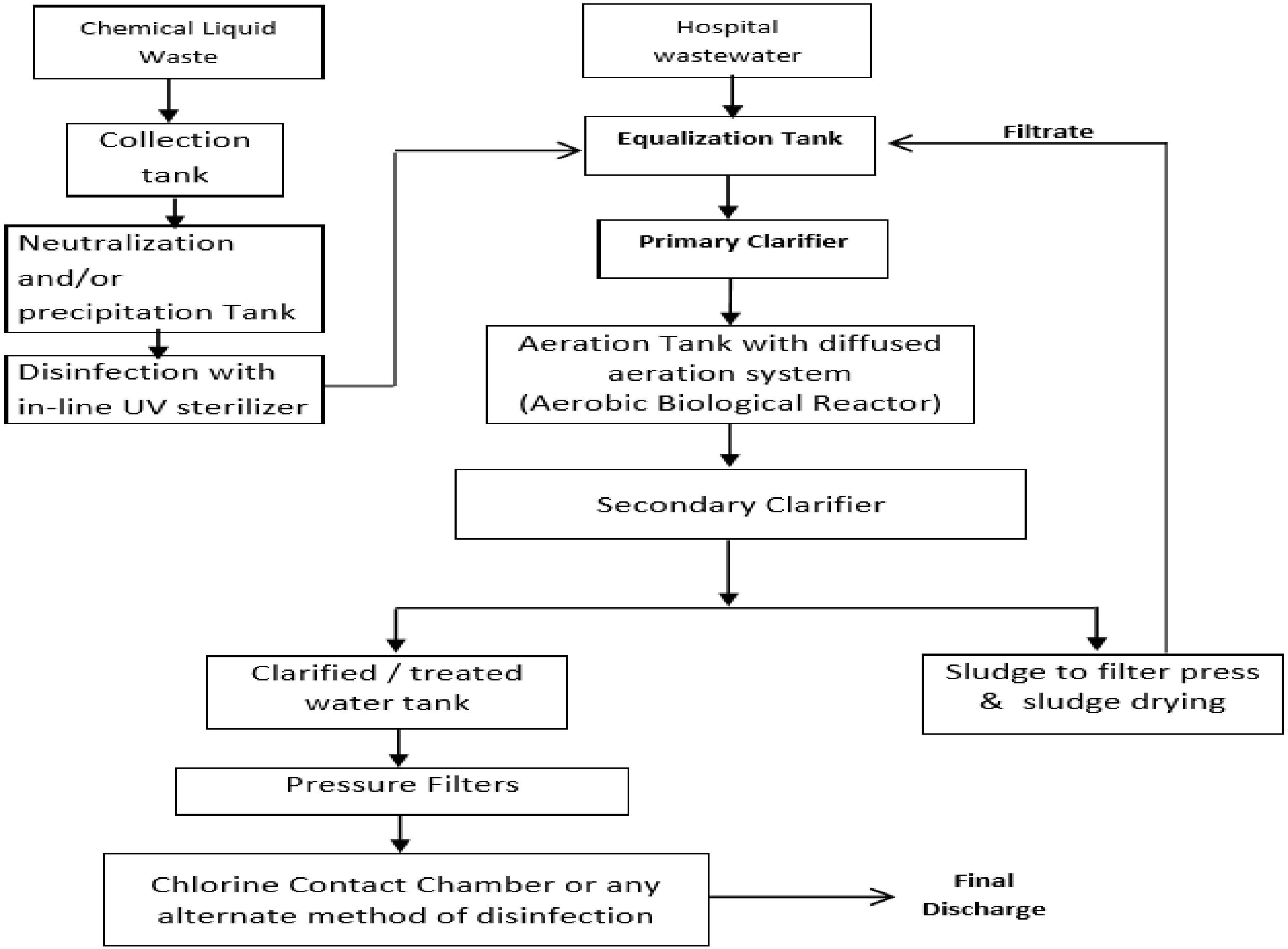

Source: Maharashtra Pollution Control Board

५.४. जैव-वैद्यकीय कचरा व्यवस्थापणासाठी राज्य मार्गदर्शिका आणि मार्गदर्शक तत्वे

राज्य मार्गदर्शिका आणि मार्गदर्शक तत्वे

Rules and Guidelines applicable

1. **MoEF&CC:** Bio-Medical Waste Management Rules 2016 as amended
2. **CPCB:** Guidelines for Management of Healthcare Waste as per Biomedical Waste Management Rules, 2016
3. **CPCB:** CPCB issued guidelines for waste generated during Treatment/diagnosis/Quarantine of COVID-19 suspected/confirmed Patient on 18th March 2020, Revised on 25 Mar 2020 and 18th April 2020
4. **CPCB** Guidelines for Handling, Treatment and Disposal of Waste Generated during Treatment/Diagnosis/ Quarantine of COVID-19 Patients – Revision 2 dated 18/04/2020
5. **CDC:** Manual for BMW Mgmt. – Hospital Administrator, Doctors and Nurses (HCW), Waste Handlers
6. **SBM MHUA: COVID -19:** Additional advisory for maintaining cleanliness during lockdown period

Source: Maharashtra Pollution Control Board

राज्य मार्गदर्शिका आणि मार्गदर्शक तत्वे

Rules and Guidelines applicable

7. **MPCB:** Guidelines for Management of Bio-Medical Waste Contaminated / Suspected to be Contaminated with COVID-19 dated. 20.03.2020
    1. Guidelines for Bio Medical Waste Treatment facilities
    2. Guidelines for Healthcare Establishment and Pathology / R&D Laboratories handling COVID-19 cases
    3. Guidelines for HCEs not handling COVID-19 cases and General Public / Large Establishments (Airports, Railway Stations, Bus stands, Malls, Theatres, Banquet Halls, Industries, IT Centre etc.)
    4. Guidelines for Self-Quarantined COVID-19 suspects
8. **MPCB:** Guidelines for collection, transportation and disposal of suspected COVID-19 waste and solid waste from quarantined homes and containment areas on 4th April 2020
9. **CDC:** Guidelines for Quarantine facilities COVID-19 dated 20/03/2020 & 4/04/2020
10. **AIIMS Rishikesh:** Infection Prevention & Control Policy For COVID-19

Source: Maharashtra Pollution Control Board

कोविड-१९ जैव-वैद्यकीय कचरा व्यवस्थापनाचे रिपोर्टिंग

प्रत्येक जनरेटर, हँडलर आणि सामान्य उपचार सुविधा ऑपरेटर यांनी कोविड-१९ **जैव-वैद्यकीय** कचरा निर्मिती, त्याचे हाताळणी, उपचार व विल्हेवाट लावण्याबाबत अहवाल द्यावा

सीपीसीबी ने कोविड-१९ संदर्भात जैव-वैद्यकीय कचरा गोला करणारे, हाताळणारे आणि सार्वजनिक प्रक्रिया केंद्र यांच्यासाठी COVID19BMW मोबाइल ॲप्लिकेशन बनवले आहे

हे मोबाइल ॲप्लिकेशन फक्त कोविड-१९ जैव-वैद्यकीय कचऱ्यासाठीच आहे

या ऐपमध्ये दररोज डाटा अपलोड करण्यात यावा

एसपीसीबी/पीसीसी हे या अहवालामध्ये काही त्रुटी राहत असतील तर त्याचे अवलोकण करू शकते

Step 1: **REGISTRATION** (Generators & Waste Handlers)

1. CBWTF to register all Waste Handler and Facility
2. SPCB shall ensure that all HCF, quarantine centre, or home care register them on this app

Step 2: Waste Tracking

GENERATORS

1. Enter Waste Data
2. Handover Waste

Waste Handler (CBWTF vehicle)

1. Reach each generator location
2. Review and Accept waste Data

CBWTF

1. Review and Accept Waste from Waste Handler
2. Submit Data to SPCB

Step 3: Verification and Approvas

SPCB

1. Verify Waste Data for Previous Data and Approve

Generator Screen → Facility like Health Care Facility, Quarantine Facility

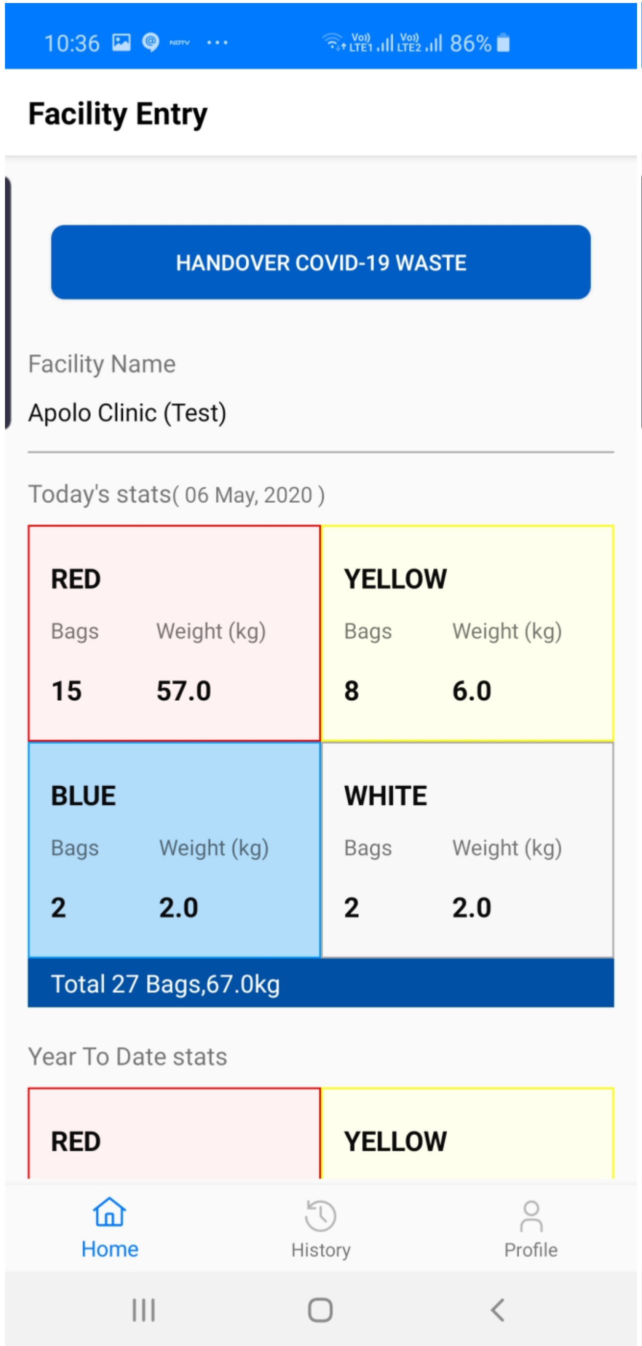

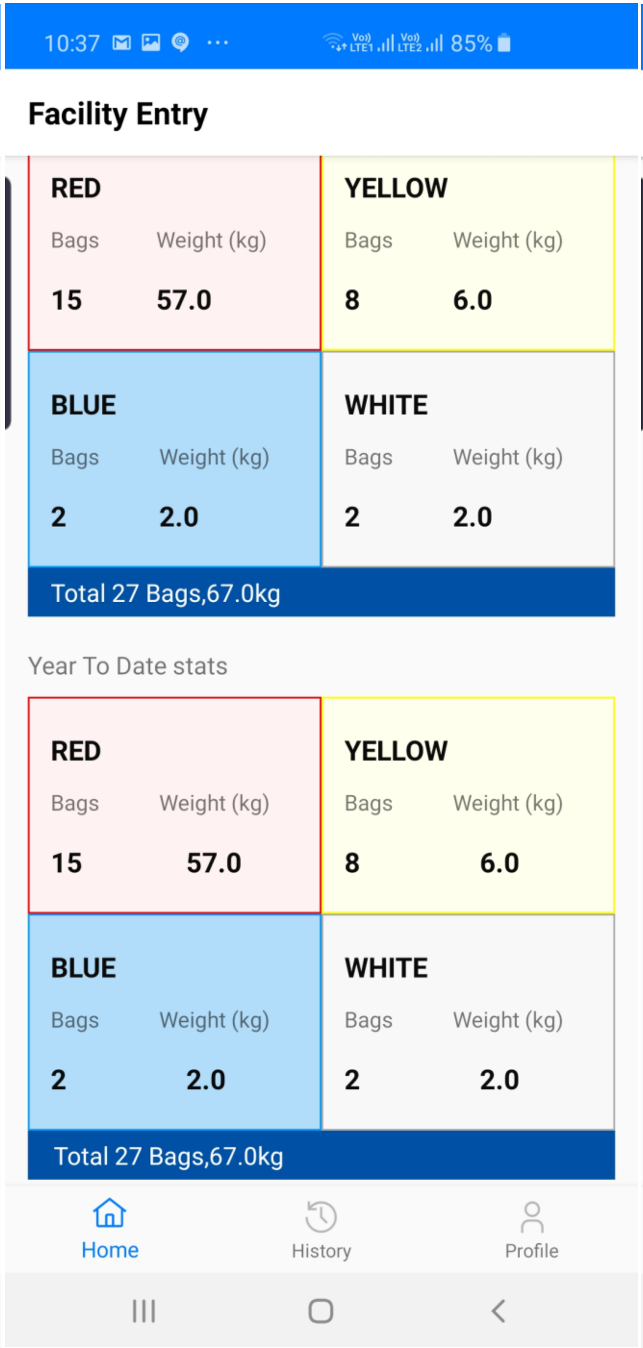

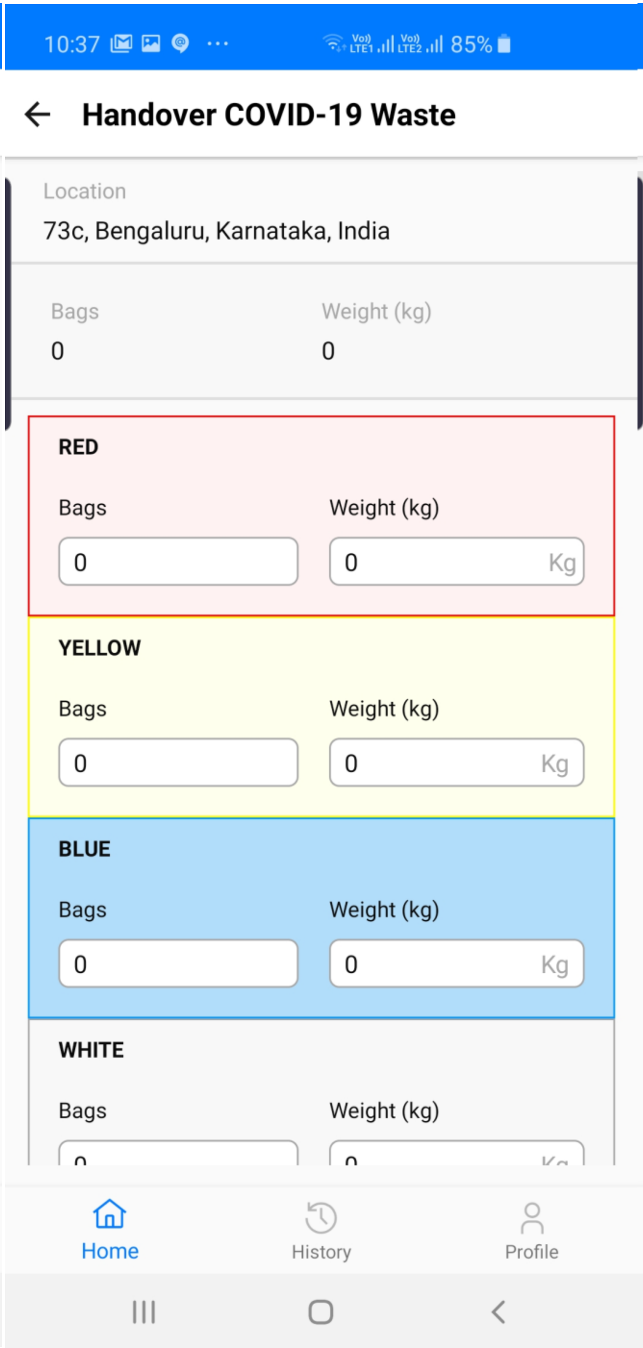

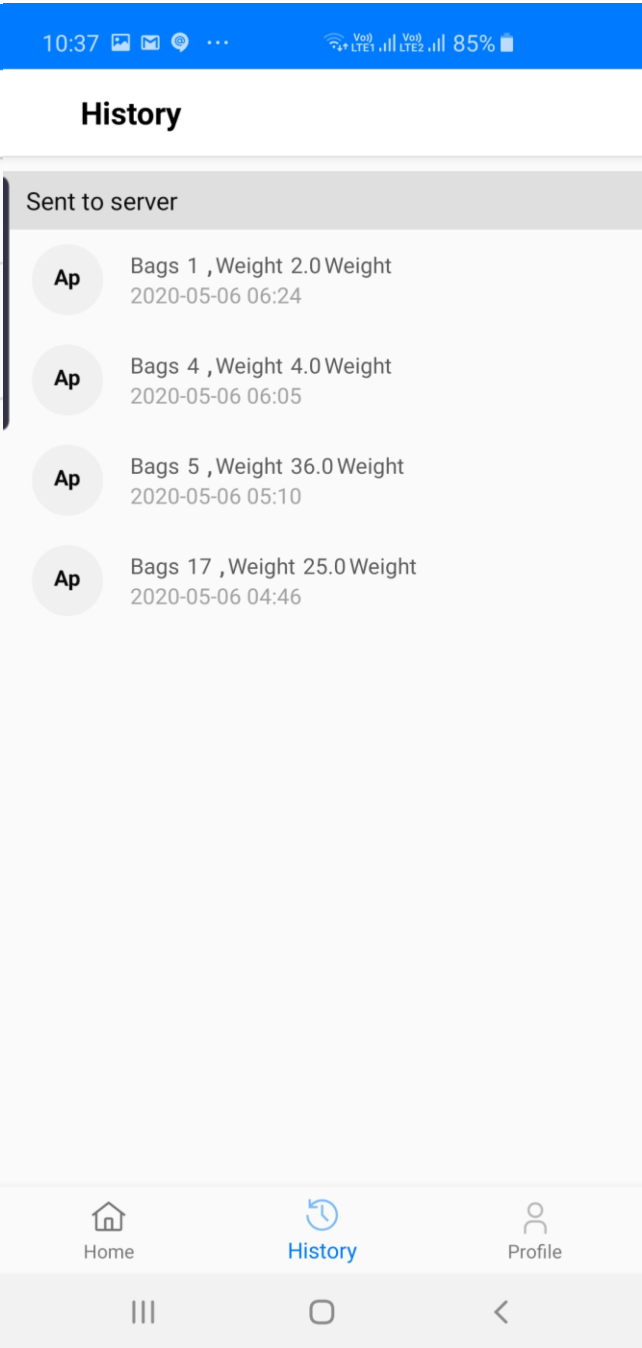

CBWTF Screens → Accept Data from Waste Handler (Trucks)

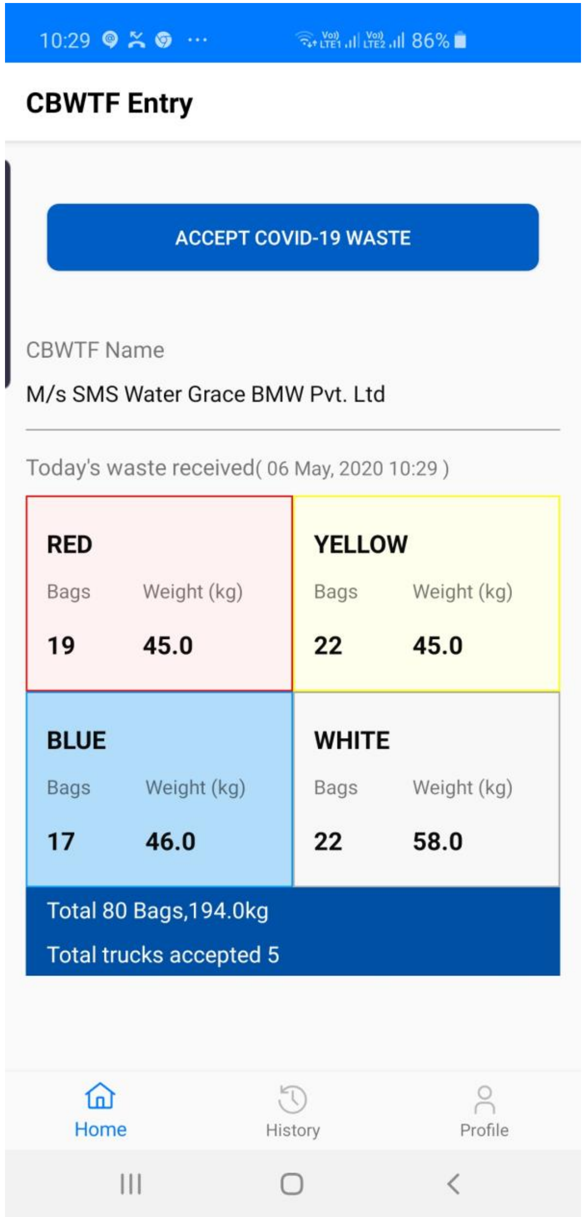

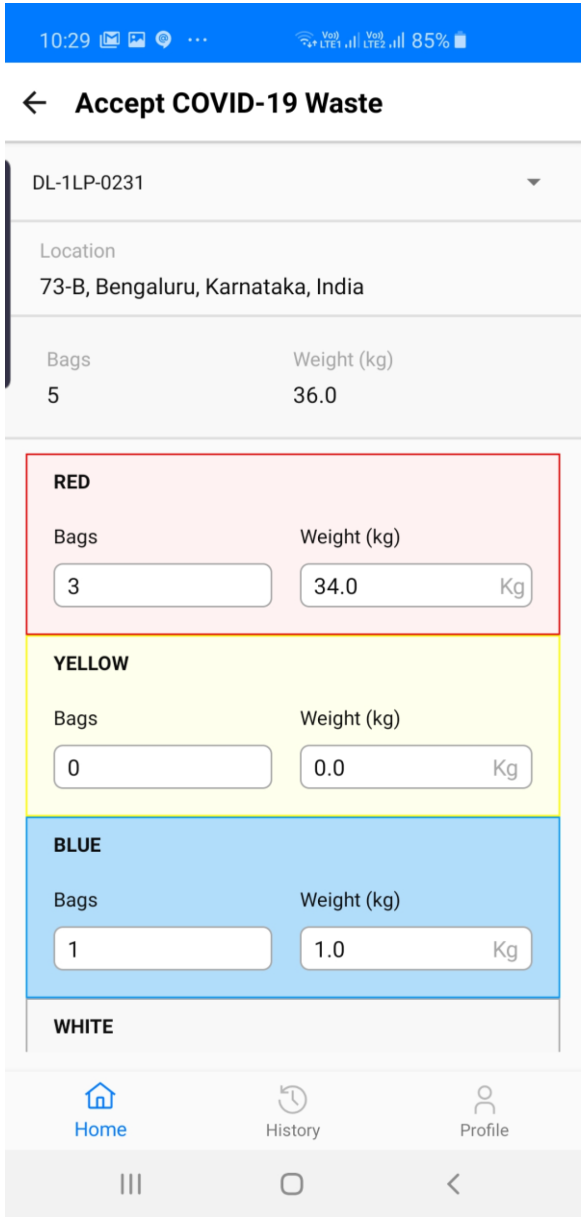

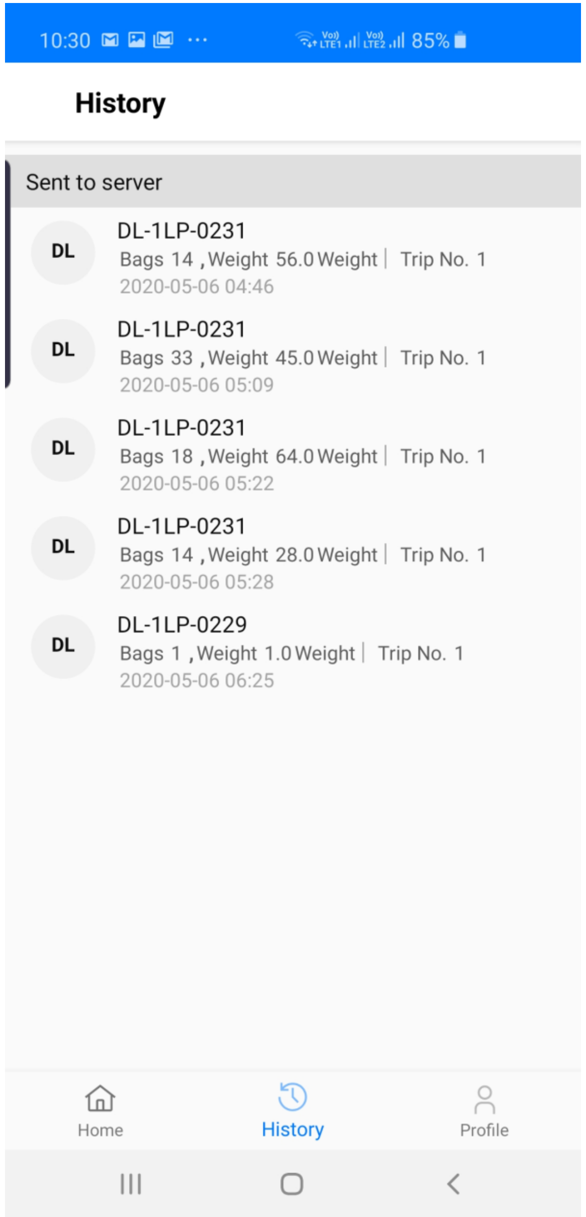

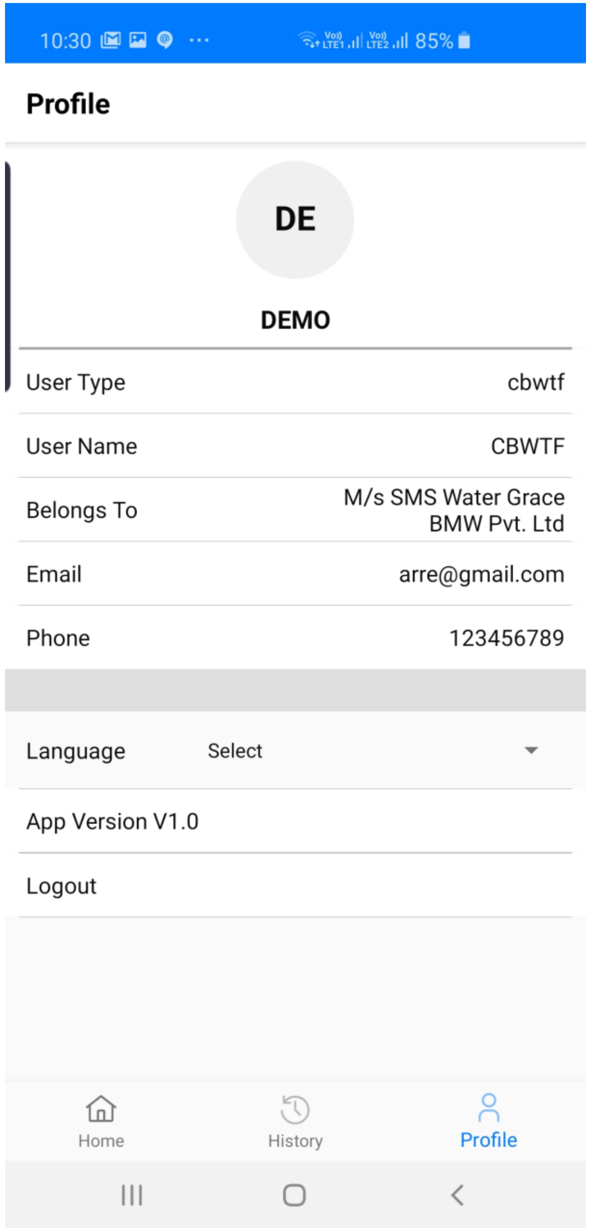

५.५. जैव-वैद्यकीय कचरा व्यवस्थापनाचे उत्तम उदाहरण

(UNIDO Video)

कोविड-१९ च्या अनुषंगाने
प्रतिसाद व सज्जता, जोखीम आणि संसर्गाचे प्रतिबंध व नियंत्रण
तसेच
परिसर स्वच्छता आणि कचरा व्यवस्थापन

याविषयी दूरस्थ प्रशिक्षण कार्यक्रम

६. कोविड-१९ संदर्भातील अत्यावश्यक नियम, शासकीय नियमावली, मार्गदर्शक तत्वे तसेच अधिकृत संदर्भ आणि संसाधनांसाठीच्या वेबसाईट लिंक

कोविड-१९ संबंधित अधिकृत नियम आणि संदर्भ

परिस्थिती ज्या वेगाने बदलत आहे ते पाहता सर्व अधिकारी आणि कर्मचाऱ्यांनी अद्ययावत माहितीने युक्त असावे

या विषयीची मार्गदर्शक तत्वे, परिपत्रके, आणि संसाधाने खाली दिलेल्या लिंक चा वापर करून मिळवावी.

आरोग्य आणि कुटुंब कल्याण मंत्रालय, भारत सरकार

https://www.mohfw.gov.in/#

सार्वजनिक आरोग्य विभाग, महाराष्ट्र शासन

https://arogya.maharashtra.gov.in/Site/Home/Index.aspx

भारतीय वैद्यकीय संशोधन परिषद (ICMR)

https://www.icmr.gov.in/ctechdocad.html

महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ (MPCB)

http://mpcb.gov.in/

कोविड-१९ संबंधित अधिकृत नियम आणि संदर्भ

कोविड-१९ च्या अनुषंगाने स्वच्छता/सफाई कर्मचाऱ्यांसाठी गृहनिर्माण व शहरी कामकाज मंत्रालयाने मार्गदर्शक तत्वे D.O. Letter द्वारे जारी केली आहेत

स्वच्छता/सफाई कर्मचाऱ्यांच्या सुरक्षिततेसाठी याविषयीची सविस्तर माहिती सामाजिक न्याय व सबलीकरण विभागाद्वारे जारी करण्यात आली आहे

D.O.No.Secy(SJE)/EA/2020 dated 22/04/2020

नोवल कोरोना विषाणू आजार २०१९- प्रतिबंधन योजना, आरोग्य आणि कुटुंब कल्याण मंत्रालय, भारत सरकार

कोरोना विषाणू संक्रमनाचा प्रभाव कमी करण्यासाठी खबरदारीचा उपाय म्हणून नाक आणि तोंड झाकणारा मास्क घालणे, मुंबई महानगर प्रादेशिक विकास क्षेत्र (MMRDA) तसेच पुणे महानगर प्रादेशिक विकास क्षेत्र(PMRDA) अंतर्गत कार्यरत सर्व अधिकारी आणि कर्मचाऱ्यांना बंधनकारक करण्यात आले आहे.

https://www.maharashtra.gov.in/Site/Upload/Government%20Resolutions/English/202004081306599407.pdf

कोविड-१९ संबंधित अधिकृत नियम आणि संदर्भ

<u>कोविड-१९: विलगीकरण करण्यात आलेल्या घरातील कचऱ्याची सुरक्षित विल्हेवाट लावण्याकरिताच्या सूचना</u>

राष्ट्रीय मिशन डायरेक्टर –SBM (शहरी) चे सहसचिव व्ही. के. जिंदाल यांनी २१ मार्च २०२० रोजी सर्व राज्य आणि केंद्रशासित प्रदेशांचा शहरी विकास विभागाच्या प्रधान सचिवांना जारी केलेले पत्र

<u>कोविड-१९ : लॉकडाऊन दरम्यान पाळावयाचा स्वच्छतेविषयीची अतिरिक्त माहिती</u>

राष्ट्रीय मिशन डायरेक्टर –SBM (शहरी) चे सहसचिव व्ही. के. जिंदाल यांनी २६ मार्च २०२० रोजी सर्व राज्य आणि केंद्रशासित प्रदेशांचा शहरी विकास विभागाच्या प्रधान सचिवांना जारी केलेले पत्र

कोविड-१९ च्या अनुषंगाने
प्रतिसाद व सज्जता, जोखीम आणि संसर्गाचे प्रतिबंध व नियंत्रण
तसेच
परिसर स्वच्छता आणि कचरा व्यवस्थापन

याविषयी दूरस्थ प्रशिक्षण कार्यक्रम

७. प्रशिक्षणाच्या पुढील अंमलबजावणीसाठी कृती योजना

प्रशिक्षणाच्या पुढील अंमलबजावणीसाठी / टप्प्यासाठी कृती योजना

तात्पुरती रणनीती

1

- प्रशिक्षणार्थ्यांच्या अभिप्रायानंतर सादरीकरणातील विशिष्ट मुद्दे (slides) तसेच माहितीपर चित्र आणि सतत विचारले जाणारे प्रश्न (FAQ),पुढील प्रशिक्षणार्थ्यांपर्यंत इतर माध्यमातून पोचवले जावेत

2

- प्रशिक्षणार्थ्यांनी साहित्याचे प्रिंट आउट काढून चौकाचौकात आणि प्रभाग पातळीवर त्याचे वितरण करण्याची व्यवस्था करणे

3

- प्रशिक्षणार्थ्यांनी प्रशिक्षण साहित्य आणि प्रशिक्षणातील माहिती कार्यरत फ्रंट लाइन कर्मचाऱ्यांपर्यंत वेळेत पोहोचेल यासाठी खात्रीशीर प्रयत्न करावे

कोविड-१९ च्या अनुषंगाने
प्रतिसाद व सज्जता, जोखीम आणि संसर्गाचे प्रतिबंध व नियंत्रण
तसेच
परिसर स्वच्छता आणि कचरा व्यवस्थापन

याविषयी दूरस्थ प्रशिक्षण कार्यक्रम

८. प्रशिक्षणानंतरचे मुल्यांकन

कोविड-१९ च्या अनुषंगाने
प्रतिसाद व सज्जता, जोखीम आणि संसर्गाचे प्रतिबंध व नियंत्रण
तसेच
परिसर स्वच्छता आणि कचरा व्यवस्थापन

याविषयी दूरस्थ प्रशिक्षण कार्यक्रम

९. प्रश्नोत्तर सत्र

१	कोविड-१९ आणि सामाजिक आरोग्य
२	पाणी स्वच्छता आणि आरोग्य (WASH) – संवाद, सावधगिरी, आणि प्रतिबंधात्मक उपाय
३	अहवाल यंत्रणा
४	जैव-वैद्यकीय कचरा व्यवस्थापन
५	अत्यावश्यक नियम, शासकीय नियमावली, मार्गदर्शक तत्वे तसेच अधिकृत संदर्भ आणि संसाधनासाठीच्या वेबसाईट लिंक
६	प्रशिक्षण पुढील स्तरावर नेण्यासाठीचा कृती आराखडा

धन्यवाद !